

บทที่ 2

ภูมิหลังทางประวัติศาสตร์ของอิหร่าน

จากที่กล่าวมาในบทที่ 1 แล้วว่า หากต้องการที่จะทำความเข้าใจนโยบายของประเทศอิหร่านอย่างลึกซึ้งแล้ว จำเป็นที่เราจะต้องย้อนไปศึกษาถึงภูมิหลัง หรือประวัติศาสตร์การเมืองของอิหร่านด้วยเพื่อที่จะเป็นพื้นฐานในการวิเคราะห์พฤติกรรมที่อิหร่านแสดงออกในนโยบายต่างประเทศที่จะทำหน้าที่เป็นกลไกที่จะดำรงไว้ซึ่งผลประโยชน์แห่งชาติ เพราะนอกจากประเพณีและวัฒนธรรมแล้ว ศาสนาและแนวคิดชีอะฮ์ก็ยังเป็นเป็นสิ่งที่สำคัญที่จะทำให้อิหร่านมีการดำเนินนโยบายต่างประเทศที่เป็นเอกลักษณ์ของตนเอง นิคมชีอะฮ์นั้นถือว่าเป็นต้นแบบของนโยบายต่างประเทศอิหร่านตั้งแต่อิหร่านมีการปฏิวัติอิสลาม

เป็นที่แน่นอนว่านโยบายต่างประเทศของอิหร่าน ได้ถูกกำหนดไว้ชัดเจนนับตั้งแต่การปฏิวัติอิสลาม คือการปฏิเสธทุกแนวทางที่พยายามจะทำลายระบบอิสลามนิยมและยึดผลประโยชน์ของศาสนาเป็นที่ตั้ง แต่ทว่า ยังมีปัจจัยอื่นที่จะส่งผลต่อการดำเนินนโยบายต่างประเทศของอิหร่านด้วยเช่น สภาพภูมิศาสตร์ นโยบายของมหาอำนาจ ตัวแสดงอื่นๆ ในเวทีโลก หรือแม้แต่ประวัติศาสตร์ทางการเมืองของภูมิภาคตะวันออกกลาง ซึ่งมีอิทธิพลต่อนโยบายต่างประเทศของอิหร่านด้วยเช่นกัน

แต่สิ่งที่ถือว่าเป็นปัจจัยสำคัญที่สุดของการดำเนินนโยบายต่างประเทศของอิหร่านคือแนวคิดของศาสนาอิสลามนิกายชีอะฮ์ ที่ถือเป็นหลักในการดำเนินนโยบาย ที่ทำให้อิหร่านแตกต่างและไม่ได้รับการยอมรับจากชาติมุสลิมอื่นๆ มากนัก พื้นฐานของแนวคิดชีอะฮ์นั้นมาจากรากฐานของการต่อต้านการถูกกดขี่ ทำให้ผู้ที่ศรัทธาแนวคิดนี้เรียกร้องเพื่อให้ได้มาซึ่งความยุติธรรม ดังเช่นที่อิหร่านยึดถือปฏิบัติมาตลอด

ดังนั้น ในบทที่สองนี้ ผู้ศึกษาจึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องย้อนไปทบทวนบริบททางการเมืองของอิหร่านเพื่อลำดับเหตุการณ์ว่าในแต่ละช่วงที่ปัจจัยทางการเมืองในตะวันออกกลางมีบริบทที่แตกต่างกันนั้นอิหร่านมีแนวทางดำเนินนโยบายอย่างไรเพื่อที่จะได้นำมาเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษานโยบายต่างประเทศของอิหร่านในยุคของประธานาธิบดี อาห์มาดิเนจาดี ได้ชัดเจนยิ่งขึ้น

2.1 ประเทศอิหร่าน ปี ค.ศ. 1900-1945

สภาพทางภูมิศาสตร์ของอิหร่านนั้น มีพรมแดนติดกับทะเลสาบแคสเปียน และทางตอนเหนือของอิหร่านติดกับสหภาพโซเวียต ทางทิศตะวันตกติดกับอิรักและตุรกี ทางตะวันออกติดกับอาฟกานิสถาน และปากีสถาน ด้วยเหตุนี้ อิหร่านจึงเป็นประเทศที่เชื่อมระหว่างทวีปเอเชีย และคาบสมุทรอาระเบียเข้าด้วยกัน ดังนั้น ในเวทีการเมืองระดับโลก ดังนั้นโดยสภาพภูมิศาสตร์การเมืองแล้ว อิหร่านจึงเป็นรัฐกันชน ของกลุ่มประเทศอาหรับอื่นๆ ในภูมิภาคตะวันออกกลางและสหภาพโซเวียต

ก่อนสงครามโลกครั้งที่ 1 นั้น อิหร่านอยู่ภายใต้การปกครองของอาณาจักรออตโตมาน (Ottoman Empire) และเมื่อออตโตมานล่มสลายเมื่อปี ค.ศ.1918 อิหร่านจึงตกอยู่ภายใต้การแข่งขันกัน ในทางการเมืองของสองมหาอำนาจคือ อังกฤษและรัสเซีย ที่พยายามเข้ามามีอิทธิพลเหนือดินแดนแห่งนี้ โดยอังกฤษยึดเอาเอเชียใต้ทั้งหมดจนถึงบริเวณทางตอนใต้ของอิหร่าน ส่วนรัสเซียได้ครอบครองบริเวณเอเชียกลางและอิหร่านตอนเหนือ ในช่วงแรกสองมหาอำนาจนี้ร่วมมือกันในการจัดสรรผลประโยชน์ในอิหร่าน รัสเซียบังคับอิหร่านให้ทำสัญญาเปอร์เซีย – รัสเซีย ซึ่งเมื่อรัสเซียเมื่อได้ดินแดนทางตะวันตกของทะเลแคสเปียน ก็แบ่งแคว้นอาเซอร์ไบจานของอิหร่านออกเป็นสองส่วน ส่วนหนึ่งเรียกว่า “อาเซอร์ไบจานของรัสเซีย ส่วนอังกฤษก็แบ่งแคว้นบาลูชีสถานของอิหร่านออกเป็นสองส่วนเช่นกัน โดยเรียกว่า “บาลูชีสถานของอังกฤษ” (อิมรอน มะลูลีม, 2533)

ต่อมาในยุคของการล่าอาณานิคม บรรดาประเทศจักรวรรดินิยมในยุโรปให้ความสนใจต่อตะวันออกกลางอย่างมากนับตั้งแต่อาณาจักรออตโตมานล่มสลาย ฝรั่งเศส รัสเซีย อังกฤษได้เขียนแผนที่ของตะวันออกกลางขึ้นใหม่



ภาพ 2.1 แผนที่ภูมิภาคตะวันออกกลาง

ที่มา : <http://health2u.exteen.com/20090615/entry-1>

เมื่อสงครามโลกครั้งที่ 1 เริ่มขึ้นนั้น ฝ่ายสัมพันธมิตรซึ่งประกอบด้วย อังกฤษ ฝรั่งเศส และรัสเซียได้กดดันให้กษัตริย์ อิบนิ ซอูด (King Ibn Saud) แห่งซาอุดีอาระเบียให้ส่งทหารร่วมรบกับฝ่ายสัมพันธมิตร โดยอังกฤษสัญญาว่าหากได้รับชัยชนะจะให้เอกราชแก่ซาอุดีอาระเบีย แต่เมื่อได้ชัยชนะในสงครามโลก มหาอำนาจทั้งสามได้เข้าครอบครองตะวันออกกลางไว้เป็นอาณานิคม เพราะต้องการทรัพยากรธรรมชาติในดินแดนนี้ อีกประการคือ ตะวันออกกลางเป็นเส้นทางสำคัญที่มหาอำนาจเหล่านี้ใช้เป็นทางผ่านไปสู่อะเซียกลาง และแอฟริกา

อย่างไรก็ตาม อังกฤษพยายามที่จะโค่นล้มราชวงศ์กอญูร์ของอิหร่านลงเมื่อปี ค.ศ.1923 โดยใช้กองทัพอังกฤษสนับสนุนการขึ้นครองอำนาจของพันเอก เรซา คาน (Reza Khan) ให้ยึดอำนาจจากราชวงศ์กอญูร์ และสถาปนาราชวงศ์ปาเลห์วี (Pahlavi) ขึ้น อังกฤษสนับสนุนราชวงศ์ปาเลห์วีเพราะว่ามุ่งหวังผลประโยชน์มหาศาลในอิหร่าน ทั้งในทางการเมืองและเศรษฐกิจ โดยเฉพาะในด้านอุตสาหกรรมการขุดเจาะน้ำมัน และสัมปทานยาสูบ

อังกฤษได้เข้าไปมีอิทธิพลไม่เพียงเฉพาะประเทศอิหร่านเท่านั้น แต่ยังใช้อิทธิพลของตนเองในการครอบงำประเทศอาหรับใกล้เคียง เช่น อิรัก ซาอุดีอาระเบีย ปาเลสไตน์ เมื่ออังกฤษเข้าครองอิหร่าน อังกฤษได้ส่งเสริมให้ชนกลุ่มน้อยต่างๆ ในอิหร่านพยายามที่จะจัดตั้งรัฐอิสระขึ้น โดยมีอุดมการณ์ทางการเมืองในเรื่องของเชื้อชาติ เช่น ชาวเคิร์ด (Kurdish) ชาวบาลูจิสต์ (Baluchist) ชาวเตอร์กในอาเซอร์ไบจานเพื่อให้อิหร่านเกิดความระส่ำระสายในการเมืองการปกครอง แล้วจึงได้สนับสนุน พันเอกเรซา ขึ้นปกครองอิหร่านดังที่ได้กล่าวมาแล้ว โดยอ้างว่าเพื่อสกัดกั้นการขยายอำนาจของรัสเซียที่แผ่ขยายเข้ามาทางตอนเหนือของอิหร่านเพื่อที่จะหาทางออกทะเล อังกฤษจึงยึดหมู่เกาะไซปรัสและเข้าครองตุรกี โดยการสนับสนุนกลุ่มทหารหนุ่มที่เรียกตัวเองว่ายังเตอร์ก (Young Turk) ชาตินิยมที่นำโดย มุสตาฟา กะมาล ปาชาห์ อตาเตอร์ก (Mustafa Kamal pasha Atatürk) แต่ที่จริงแล้วเป็นนโยบายการขยายอำนาจของอังกฤษที่ต้องการตะวันออกกลางเป็นอาณานิคมของตนเอง อังกฤษได้ใช้นโยบายแบ่งแยกและปกครอง (Divided and Rules) เพื่อที่จะทำให้การเมืองการปกครองของกลุ่มประเทศตะวันออกกลางเกิดความอ่อนแอเพื่อที่อังกฤษสามารถที่จะคงอิทธิพลของตนเองไว้ได้ต่อไป

ดังนั้น ในช่วงกลางของศตวรรษที่ 19 ตะวันออกกลางจึงตกอยู่ท่ามกลางการแผ่ขยายอิทธิพลของมหาอำนาจสองชาติ คือ รัสเซีย ที่อยู่ทางตอนเหนือ และอังกฤษ ที่อยู่ทางใต้และตะวันออก เพราะตอนนั้นอังกฤษครอบครองอินเดียแล้ว และต้องการสร้างความเข้มแข็งแก่ตนเอง ส่วนอิหร่านนั้น หลังจากทำสนธิสัญญาเดร์โกมานเชห์ กับรัสเซีย รัสเซียก็พยายามครอบงำด้านเศรษฐกิจและการเมืองและเริ่มนโยบายที่หันมาปรองดองกับอิหร่าน เพื่อที่จะใช้อิหร่านเป็นทางผ่านสู่ทะเลน้ำอุ่นและคานอำนาจกับสหรัฐอเมริกา

ในช่วงต้นศตวรรษที่ 19 นั้นอิหร่านอยู่ภายใต้การแข่งขันกันของสองมหาอำนาจอย่าง อังกฤษและรัสเซีย แต่หลังจากสงครามโลกครั้งที่สอง สหรัฐอเมริกาในฐานะผู้ชนะสงครามและ ไม่ได้รับผลกระทบจากสงครามโลกมากนัก เริ่มที่จะให้ความสนใจและแผ่อิทธิพลของตนเองเข้า มายังภูมิภาคตะวันออกกลาง

จากที่กล่าวมานี้ สามารถสรุปได้ว่า อิหร่านมีพรมแดนติดกับทะเลสาบแคสเปียน สหภาพ โซเวียต อิรัก ตุรกี และอาฟกานิสถาน อิหร่านจึงเป็นประเทศที่เชื่อมระหว่างทวีปเอเชีย และคาบสมุทร อาระเบียเข้าด้วยกันเป็นรัฐกันชน ของกลุ่มประเทศอาหรับอื่นๆ ในภูมิภาคตะวันออกกลางและสหภาพ โซเวียต ก่อนสงครามโลกครั้งที่ 1 อิหร่านอยู่ภายใต้การปกครองของอาณาจักรออตโตมาน จวบ จนกระทั่งปี ค.ศ.1918 อิหร่านจึงตกอยู่ภายใต้การแข่งขันกันในทางการเมืองของสองมหาอำนาจคือ อังกฤษ ซึ่งครอบครองบริเวณตอนใต้ และรัสเซียซึ่งครอบครองบริเวณตอนเหนือ ในช่วงแรกสอง มหาอำนาจนี้ร่วมมือกันในการจัดสรรผลประโยชน์ในอิหร่านโดยรัสเซียบังคับอิหร่านให้ทำสัญญา เปอร์เซีย-รัสเซีย ซึ่งเมื่อรัสเซียเมื่อได้ดินแดนทางตะวันตกของทะเลแคสเปียน ก็แบ่งแคว้นอาเซอร์ไบจานของอิหร่านออกเป็นสองส่วน ส่วนหนึ่งเรียกว่า “อาเซอร์ไบจานของรัสเซีย ส่วนอังกฤษก็แบ่งแคว้นบาลูชีสถานของอิหร่านออกเป็นสองส่วนเช่นกัน โดยเรียกว่า “บาลูชีสถานของ อังกฤษ” จากเหตุดังกล่าวนี้บ่งชี้ให้เห็นถึงความพยายามของอิหร่านด้านความสัมพันธ์กับต่างประเทศด้วย การยอม อาจเป็นเพราะในช่วงเวลาดังกล่าวอิหร่านยังขำนาญด้านการทูตเท่าที่ควร ทั้งยังเป็นรองทั้งทาง การทหาร การเมือง และเศรษฐกิจ ส่งผลให้อิหร่านยอมเสียดินแดนบางส่วนในอาณาจักรของตนไป ต่อมาในปี ค.ศ.1923 อังกฤษได้พยายามโค่นล้มราชวงศ์กอญูร์ของอิหร่าน โดยใช้กองทัพอังกฤษ สนับสนุนการขึ้นครองอำนาจของพันเอก เรซา คาน (Reza Khan) ให้ยึดอำนาจจากราชวงศ์กอญูร์ และสถาปนาราชวงศ์ปาเลห์วี (Palehvi) ขึ้น ในขณะเดียวกันที่รัสเซียแผ่ขยายอำนาจเข้าครอบครอง ดินแดนทางตอนเหนือของประเทศอิหร่านเพื่อที่จะหาทางออกทางทะเล ดังนั้น ในช่วงกลางของ ศตวรรษที่ 19 อิหร่านจึงตกอยู่ท่ามกลางการแผ่ขยายอิทธิพลของมหาอำนาจสองชาติ คือ รัสเซีย ที่ อยู่ทางตอนเหนือ และอังกฤษ ที่อยู่ทางใต้และตะวันออก สำหรับอังกฤษนั้น มุ่งใช้นโยบายแบ่งแยก และปกครอง ส่วนรัสเซียใช้นโยบายที่หันมาปรองดองกับอิหร่าน เพื่อที่จะใช้อิหร่านเป็นทางผ่านสู่ ทะเลน้ำอุ่นและคานอำนาจกับสหรัฐอเมริกานั้นเอง (เจริญ มะลูลีม , 2534)

2.2 นโยบายของสหรัฐอเมริกาในตะวันออกกลางช่วงสงครามเย็น

สหรัฐอเมริกาให้ความสนใจต่อภูมิภาคตะวันออกกลางอย่างมาก ในช่วงแรกของสงครามโลกครั้งที่สอง สงครามเย็นได้เริ่มขึ้น สหรัฐอเมริกาเกรงว่าโซเวียตจะแผ่อิทธิพลของตนเองเข้าไปในตุรกีและอิหร่าน จึงก่อตั้งสนธิสัญญาแบกแดด (Baghdad Pact) โดยมีสมาชิก คือ ปากีสถาน ตุรกี อิรัก และอิหร่าน ต่อมาอิรักได้รัฐบาลใหม่ที่นิยมโซเวียต จึงลาออกไป ประเทศที่เหลือจึงรวมตัวกันก่อตั้งองค์การเซน ไต (Central Treaty Organization: CENTO) ขึ้น โดยมีสหรัฐอเมริกาเป็นผู้สนับสนุนอย่างไม่เป็นทางการอันเป็นส่วนหนึ่งของการสร้างวงล้อมแก่สหภาพโซเวียต (Dual Containment Policy) สหรัฐอเมริกาถือว่าตะวันออกกลางมีความสำคัญมากในทางยุทธศาสตร์ทั้งทางการเมืองและเศรษฐกิจ

ทั้งอังกฤษและสหรัฐอเมริกาดำรงที่ระหัดถึงภัยคุกคามของคอมมิวนิสต์ร่วมกัน สหรัฐฯใช้ยุทธศาสตร์การสร้างวงล้อมกรอบคอมมิวนิสต์โดยการเป็นพันธมิตรและการให้ความช่วยเหลือทางทหารแก่ตุรกีและอิหร่าน ส่วนอังกฤษก็เข้าร่วมในปี ค.ศ.1955 และอิรักเป็นอีกชาติอาหรับที่เข้าร่วม ซึ่งต่อมาเรียกว่าข้อตกลงแบกแดด (Baghdad pact) ในขณะที่สหรัฐเป็นผู้ริเริ่มการก่อตั้งข้อตกลงแต่ก็ไม่เข้าร่วมในข้อตกลง

อังกฤษจึงฉวยโอกาสในการใช้ข้อตกลงนี้ปราบปรามประเทศที่เป็นอริกับอังกฤษและพยายามขยายอิทธิพลเข้าไปในประเทศแถบอ่าวเปอร์เซีย ต่อมาได้ร่วมกับอิสราเอลรุกรานอียิปต์ กลายเป็นสงครามสุเอซ (Suez War) เมื่อปี ค.ศ. 1956 เพื่อต่อต้านบทบาทของอียิปต์ที่ต้องการเป็นผู้นำโลกมุสลิม หลังจากสงครามสุเอซ อังกฤษและโซเวียตกลายเป็นมหาอำนาจที่ครอบคลุมตะวันออกกลางรองจากสหรัฐอเมริกา แต่อำนาจของอังกฤษก็สูญเสียไปบางส่วน เมื่อปี 1958 อิรักได้รัฐบาลใหม่ที่นิยมโซเวียต อังกฤษจึงเปลี่ยนยุทธศาสตร์มาเป็นการใช้กำลังทหารเพื่อรุกรานอ่าวเปอร์เซียโดยตรง

อังกฤษได้ร่วมมือกับสหรัฐในการสกัดกั้นโซเวียตในตะวันออกกลาง แต่ก็มีบางครั้งที่ยุทธศาสตร์ของมหาอำนาจทั้งสองต่างกัน ซึ่งหลังจากที่อียิปต์ ได้มุ่งสร้างสัมพันธกับโซเวียต สหรัฐอเมริกาก็มุ่งแต่การสร้างความเข้มแข็งให้กับรัฐพันธมิตรอย่าง ตุรกีและอิหร่าน ส่วนอังกฤษและอิรัก ได้ร่วมกับรัฐในอ่าวเปอร์เซียเพื่อก่อตั้งข้อตกลงแบกแดด (Baghdad Pact) แม้ว่าสหรัฐอเมริกจะไม่เข้าร่วม แต่ก็ใช้ข้อตกลงนี้เป็นศูนย์กลางแห่งนโยบายต่อต้านคอมมิวนิสต์ในแถบอ่าวเปอร์เซีย

สถานการณ์ช่วงหลังจากสงครามโลกครั้งที่สอง อังกฤษปรากฏตัวขึ้นมาในฐานะอภิมหาอำนาจในแถบอ่าวเปอร์เซีย โดยอังกฤษยังคงฐานทัพเอาไว้ในอียิปต์และปาเลสไตน์ อิทธิพลของอังกฤษจึงครอบคลุมไปทั่วภูมิภาคและยังครอบครองแหล่งน้ำมันในอิหร่าน และมีส่วนอย่าง

มากในการก่อตั้งสันนิบาตอาหรับ (Arab League) และการได้เอกราชของซีเรียและเลบานอน แต่อังกฤษยังคงต้องเผชิญกับปัญหาการเมืองภายในเมื่อมีการต่อต้านแนวคิดการล่าอาณานิคม เศรษฐกิจตกต่ำและความสูญเสียจากสงครามโลกจึงค่อยๆ ถอนตัวออกไปจากตะวันออกกลางและปล่อยให้สหรัฐอเมริกาเข้ามาแทนที่ โดยเฉพาะอิทธิพลในประเทศที่เป็นจุดยุทธศาสตร์ อย่างตุรกี ซาอุดีอาระเบียและอิหร่าน ซึ่งในตอนนั้นสหรัฐอเมริกาได้ประกาศหลักนิยม ทรูแมน (Truman Doctrine) ในเดือนมีนาคม ค.ศ.1947 เพื่อช่วยเหลือกรีซและตุรกี ซึ่งเป็นครั้งแรกที่สหรัฐอเมริกาได้เริ่มบทบาทของตนเองในฐานะอภิมหาอำนาจในตะวันออกกลางจนถึงปัจจุบัน(จรัญ มะลูลีม ,2534)

จากที่กล่าวมานี้ สามารถสรุปได้ว่า สหรัฐอเมริกาให้ความสนใจต่อภูมิภาคตะวันออกกลางอย่างมาก เพราะเกรงว่าโซเวียตจะแผ่อิทธิพลของตนเองเข้าไปในตุรกีและอิหร่าน และถือว่าตะวันออกกลางมีความสำคัญอย่างมากในทางยุทธศาสตร์การเมืองและเศรษฐกิจ จึงก่อตั้งสนธิสัญญาแบกแดด (Baghdad Pact) โดยมีสมาชิก คือ ปากีสถาน ตุรกี อิรัก และอิหร่าน ต่อมาอิรักได้รัฐบาลใหม่ที่นิยมโซเวียต จึงลาออกไป ประเทศที่เหลือจึงรวมตัวกันก่อตั้งองค์กรเซนโต (Central Treaty Organization: CENTO) ขึ้น โดยมีสหรัฐอเมริกาเป็นผู้สนับสนุนอย่างไม่เป็นทางการอันเป็นส่วนหนึ่งของการสร้างวงล้อมแก่สหภาพโซเวียต (Dual Containment Policy) ถึงกระนั้น แม้ว่าสหรัฐอเมริกาคจะเป็นผู้ที่ริเริ่มการก่อตั้งสนธิสัญญาดังกล่าว แต่กลับไม่เข้าร่วมในสนธิสัญญา กลายเป็นช่องว่างให้อังกฤษฉวยโอกาสใช้สนธิสัญญาดังกล่าวปราบปรามประเทศที่ตั้งตนเป็นปฏิปักษ์กับอังกฤษ จนกระทั่งในปี ค.ศ. 1956 อังกฤษได้ร่วมกับอิสราเอลรุกรานอียิปต์ที่ตั้งตนเป็นผู้นำโลกมุสลิม ซึ่งสร้างสัมพันธกับสหภาพโซเวียต กลายเป็นสงครามสุเอซ (Suez War) ภายหลังสงครามสิ้นสุดลง อังกฤษและโซเวียตกลายเป็นมหาอำนาจที่ครอบคลุมตะวันออกกลางรองจากสหรัฐอเมริกาที่มุ่งสร้างความเข้มแข็งให้กับรัฐพันธมิตรอย่าง ตุรกี และอิหร่าน ภายหลังสงครามโลกครั้งที่สอง อังกฤษยังคงฐานทัพเอาไว้ในอียิปต์และปาเลสไตน์ ซึ่งนอกจากอังกฤษจะได้ครอบครองแหล่งน้ำมันในประเทศอิหร่านแล้ว อังกฤษยังมีอิทธิพลอย่างมากในการก่อตั้งสันนิบาตอาหรับ (Arab League) รวมถึงการได้เอกราชของซีเรียและเลบานอนด้วย ต่อมาปัญหาการเมืองภายในประเทศอิหร่านส่งผลรบกวนต่อดุลภาพในการครอบครองอำนาจภายในประเทศอิหร่านของอังกฤษ ซึ่งเกิดจากแนวความคิดต่อต้านการล่าอาณานิคม เกิดวิกฤติเศรษฐกิจตกต่ำ ทั้งยังมีภาวะสูญเสียสะสมที่เกิดจากเหตุสงครามโลก อังกฤษจึงค่อยๆ ถอนตัวออกไปจากตะวันออกกลาง โดยปล่อยให้สหรัฐอเมริกาเข้ามามีบทบาทมากขึ้น และแทนที่ในที่สุด ซึ่งในตอนนั้นสหรัฐอเมริกาได้ประกาศหลักนิยม ทรูแมน ในเดือนมีนาคม ค.ศ.1947 เพื่อช่วยเหลือกรีซและตุรกี ซึ่งเป็นครั้งแรกที่สหรัฐอเมริกาได้เริ่มบทบาทของตนเองในฐานะอภิมหาอำนาจในตะวันออกกลางจนถึงปัจจุบัน

จะเห็นได้ว่าการเข้ามาเกี่ยวพันของสหรัฐอเมริกาในภูมิภาคตะวันออกกลาง สามารถแบ่งออกได้เป็น 4 ยุค ดังนี้

1. ช่วงบุกเบิกจนถึงปี ค.ศ. 1941 เป็นช่วงเวลาที่สหรัฐอเมริกาเข้ามาในตะวันออกกลางในรูปแบบของรูปแบบของมิชชันนารีเผยแผ่ศาสนาคริสต์นิกายโปรเตสแตนต์ และนักศึกษาที่เข้ามาตั้งสถาบันการศึกษา โดยไม่ได้หวังกอบโกยผลประโยชน์มากนัก แต่หลังจากปี ค.ศ. 1918 เป็นต้นมาบทบาทของสหรัฐอเมริกาในฐานะผู้ไม่หวังผลประโยชน์ก็เริ่มเสื่อมถอย สหรัฐอเมริกาเริ่มดำเนินนโยบายครอบครองพื้นที่ที่มีทรัพยากรธรรมชาติมากขึ้น และให้ความสำคัญต่อเหตุผลทางธุรกิจการค้ามากขึ้นด้วยเช่นกัน

2. ช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 (ปี ค.ศ. 1941-1945) ก่อนที่จะเกิดสงครามโลกครั้งที่ 2 ได้มีการแข่งขันกันอย่างรุนแรงระหว่างอังกฤษ และสหรัฐอเมริกาในตะวันออกกลาง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในปาเลสไตน์ ซึ่งขณะนั้นสหรัฐอเมริกายืนยันอย่างหนักแน่นว่า นโยบายของสหรัฐอเมริกามาจนถึงสงครามโลกครั้งที่ 2 จะเป็นเพียงผู้สังเกตการณ์ในปาเลสไตน์เท่านั้น แต่อย่างไรก็ตาม การดำเนินนโยบายที่แท้จริงของสหรัฐอเมริกากลับแสดงออกถึงความต้องการที่จะสร้างสถานภาพของตนให้เข้มแข็งขึ้นในภูมิภาคอันเนื่องมาจากผลประโยชน์ในด้านน้ำมัน

3. ช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 จนถึงช่วงการล่มสลายของสหภาพโซเวียตในปี ค.ศ. 1991 หรือช่วงสงครามเย็น โดยสงครามโลกครั้งที่ 2 ทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในเรื่องความสมดุลแห่งพลังอำนาจของโลก สถานภาพของอังกฤษเสื่อมโทรมลงไปเพราะการล่มสลายของระบบเมือง การพัฒนาขึ้นของทุนนิยมก็เป็นอีกเหตุผลหนึ่งที่ทำให้สหรัฐอเมริกามีความแข็งแกร่งขึ้นมา ช่วงที่ 3 จึงเป็นช่วงที่ดินแดนนี้มีผลประโยชน์เพิ่มพูนขึ้นอย่างมหาศาลต่อสหรัฐอเมริกา ซึ่งพอจะสรุปได้เป็น 3 เรื่องสำคัญ คือ

- 1) น้ำมัน
- 2) ปาเลสไตน์กับการดำรงอยู่ของรัฐยิว
- 3) การคุกคามของสหภาพโซเวียตที่แผ่อิทธิพลเข้ามาในตะวันออกกลาง

การดำเนินนโยบายของสหรัฐอเมริกาคู่ภูมิภาคนี้ปรากฏอย่างชัดเจนขึ้นเมื่อตอนที่ประธานาธิบดี แฟรงคลิน ดี. โรสเวลต์ (Franklin D. Roosevelt) ได้ร่วมกับกระทรวงการต่างประเทศ วางนโยบาย และสร้างสถาบันระหว่างประเทศต่างๆ ที่จะเป็นหลักประกันความมั่นคงและความมั่งคั่งของสหรัฐอเมริกาในยุคหลังสงครามโลกครั้งที่สอง และยังได้วางแผนยุทธศาสตร์การใช้น้ำมันในภูมิภาคตะวันออกกลางด้วย ทั้งนี้ ผู้นำ และผู้วางแผนด้านยุทธศาสตร์ของสหรัฐอเมริกามีความเห็นว่าการเข้าถึงแหล่งน้ำมันเป็นเรื่องสำคัญอย่างยิ่งยวด เนื่องจากน้ำมันเป็นปัจจัยสำคัญที่ส่งผลให้ฝ่ายสัมพันธมิตรมีชัยชนะต่อฝ่ายอักษะ ยิ่งไปกว่านั้น การเข้ามายุ่งเกี่ยวของ

สหภาพโซเวียตในภูมิภาคตะวันออกกลางก็ยิ่งทำให้สหรัฐอเมริกา ยิ่งต้องเข้ามาถ่วงดุลอำนาจของตนในภูมิภาคนี้

4. ช่วงหลังสงครามเย็น หรือเข้าสู่ระเบียบโลกใหม่ นับแต่การล่มสลายของสหภาพโซเวียต โลกตกอยู่ภายใต้ขั้วอำนาจเดียว สหรัฐอเมริกกลายเป็นมหาอำนาจเพียงหนึ่งเดียว จนโลกต้องจัดระเบียบกันใหม่ รู้จักกันในนาม ระเบียบโลกใหม่ (The New World Order) บทบาทของสหรัฐอเมริกาในยุคนี้เป็นไปในลักษณะไม่มีอำนาจใดมาคานได้ การดำเนินนโยบายของสหรัฐอเมริกาจึงเป็นการปฏิบัติลำพังฝ่ายเดียว และโจมตีก่อนอย่างแข็งแกร่ง (Unilateral and Preemptive) และยังคงยึดมั่นในเรื่องน้ำมัน และปัญหาปาเลสไตน์ กับความปลอดภัยของอิสราเอลเป็นสำคัญ

2.3 นโยบายของโซเวียตในตะวันออกกลางช่วงสงครามเย็น

หลังจากสงครามโลกครั้งที่สอง มหาอำนาจอย่างอังกฤษ ฝรั่งเศสและเยอรมัน ได้ละความสนใจจากตะวันออกกลางไป โซเวียตจึงพยายามแผ่อิทธิพลเข้ามาเพื่อคานอำนาจกับสหรัฐอเมริกา เนื่องจาก โซเวียตมีดินแดนติดกับภูมิภาคอ่าวเปอร์เซีย ดังนั้น จึงต้องคำนึงถึงความปลอดภัยของตน โดยโซเวียตมีดินแดนแห่งนี้เป็นรัฐกันชน กับอิทธิพลสหรัฐอเมริกาและยังสามารถใช้เป็นทางออกสู่ทะเลน้ำอุ่น คืออ่าวเปอร์เซีย ทะเลเมดิเตอร์เรเนียนและมหาสมุทรอินเดียได้

อีกประการก็คือ ตะวันออกกลางอุดมสมบูรณ์ไปด้วยทรัพยากร แหล่งน้ำมันดิบและก๊าซธรรมชาติที่การอุตสาหกรรมหนักจำเป็นต้องใช้ การควบคุมแหล่งน้ำมันเหล่านี้ได้ย่อมหมายถึงความได้เปรียบต่อโลกตะวันตกและที่สำคัญ ตะวันออกกลางตามภูมิรัฐศาสตร์นั้น เชื่อมระหว่างยุโรป เอเชียและแอฟริกาและสหภาพโซเวียตต้องการต่อต้านนโยบายปิดล้อม ของสหรัฐอเมริกาและประการสุดท้ายคือการแข่งขันในเรื่องของอิทธิพลกับอเมริกาในฐานะของมหาอำนาจ

การแผ่ขยายอำนาจของโซเวียตในตะวันออกกลางเริ่มอย่างจริงจังหลังจากที่สหรัฐอเมริกาได้ก่อตั้งสนธิสัญญาแบกแดด ในปี ค.ศ.1955 โซเวียตจึงเบนความสนใจไปที่อียิปต์ภายใต้ประธานาธิบดีนัสเซอร์ที่มีแนวคิดต่อต้านตะวันตก นอกจากอียิปต์แล้ว โซเวียตยังพยายามที่จะสร้างและปรับปรุงความสัมพันธ์กับชาติอาหรับที่เป็นปฏิปักษ์กับสหรัฐด้วยอิรัก เช่น ลิเบีย ซีเรีย และความขัดแย้งระหว่างอาหรับ – อิสราเอล เป็นช่องทางที่โซเวียตใช้เป็นยุทธศาสตร์ในการแผ่ขยายอิทธิพลของตนเองเข้าไปด้วยการให้ความช่วยเหลือทางการทหาร (Soviet Documents on Foreign Policy, 1981)

นอกจากสนับสนุนชาติดอฮาหรับที่มีนโยบายรุนแรงในการต่อต้านสหรัฐอเมริกาแล้ว โซเวียตยังให้ความช่วยเหลือทางทหารแก่ประเทศอาหรับที่ตั้งอยู่ในจุดยุทธศาสตร์ เช่น อิหร่าน โดยสนับสนุนพรรคคูเคห์ (พรรคคอมมิวนิสต์ในอิหร่าน) และโซเวียตยังพยายามแสดงท่าทีในการสนับสนุนชาวปาเลสไตน์ในความขัดแย้ง อาหรับ – อิสราเอล การประณามสหรัฐอเมริกา และให้การรับรองทางการทูตแก่องค์การปลดปล่อยปาเลสไตน์เมื่อเดือนตุลาคม ค.ศ.1981

จะเห็นได้ว่า หลังจากสงครามโลกครั้งที่สอง โซเวียตพยายามขยายอิทธิพลของตนเองออกไปเพื่อแข่งขันกับสหรัฐอเมริกา เพื่อดำรงไว้ซึ่งความมั่นคงปลอดภัยของชาติและการเผยแผ่อุดมการณ์คอมมิวนิสต์ไปด้วย อย่างไรก็ตาม การขยายอำนาจในตะวันออกกลางของโซเวียตยังมีข้อจำกัดมากมาย แม้ว่าตะวันออกกลางยังเป็นพื้นที่ของความขัดแย้ง เช่น ปัญหาการสู้รบในปาเลสไตน์ เป็นปัจจัยที่อาจจะทำให้โซเวียตขยายอิทธิพลของตนเองเข้าไปได้

จากที่กล่าวมานี้ สามารถสรุปได้ว่า นโยบายของสหภาพโซเวียตช่วงสงครามเย็นนับแต่ภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 จนถึงปี ค.ศ. 1980 สหภาพโซเวียตได้ใช้นโยบายสร้างความมั่นคงให้ระบอบคอมมิวนิสต์ และเน้นการเผชิญหน้ากับสหรัฐอเมริกา จำแนกตามผู้นำของสหภาพโซเวียตได้ ดังนี้

สมัย โจเซฟ สตาลิน (ค.ศ. 1946-1953) เน้นการเผชิญหน้ากับสหรัฐอเมริกาอย่างจริงจัง เช่น การเพิ่มกำลังทหาร การสะสมอาวุธ และการพัฒนาอาวุธนิวเคลียร์ เป็นต้น

สมัยผลัดเปลี่ยนผู้นำ (ค.ศ. 1953-1957) สหภาพโซเวียตลดการเผชิญหน้า และยอมรับหลักการอยู่ร่วมกันโดยสันติ

สมัย นิกิตา ครุสชอฟ (ค.ศ. 1958-1964) เป็นยุคที่สหภาพโซเวียตดำเนินนโยบายเผชิญหน้าควบคู่กับนโยบายการแข่งขันอย่างสันติ คล้ายกับสมัยผลัดเปลี่ยนผู้นำ

สมัยผู้นำร่วม เบเรสเนฟ-โคซีกิน (ค.ศ. 1964-1980) เป็นยุคที่สหภาพโซเวียตดำเนินนโยบายอยู่ร่วมกันและแข่งขันโดยสันติ ไม่ใช้นโยบายการเผชิญหน้า เนื่องจากการเมืองของโลกเป็นระบบ 3 ขั้วอำนาจ คือ สหรัฐอเมริกา สหภาพโซเวียต และจีน

สมัย อัน โปรดอฟ และสมัย เซอร์เจน โก (ค.ศ. 1982-1984) ความสัมพันธ์กับสหรัฐอเมริกายังคงเป็นไปอย่างตึงเครียด

สมัย มิคาอิล กอร์บาชอฟ (ค.ศ. 1984-1992) เป็นยุคที่สหภาพโซเวียตดำเนินนโยบายปฏิรูปความเจริญของประเทศที่เรียกว่า “กลาสนอสท์-เปเรสตรอยกา” โดยเปิด-ปรับ ทั้งทางด้านการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม เช่น ลดความเข้มของนโยบายเชิดชูลัทธิคอมมิวนิสต์ ยอมรับการอยู่ร่วมกันอย่างสันติกับประเทศฝ่ายเสรีประชาธิปไตย รวมถึงการให้เสรีภาพทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมแก่ประชาชนมากยิ่งขึ้น

อีกประการหนึ่งคือ บทบาทและอิทธิพลของสหรัฐอเมริกาและข้อตกลงแบกแดดเป็นสิ่งที่ยืนยันถึงความเหนือกว่าของสหรัฐอเมริกาได้เป็นอย่างดี โซเวียตยังคงไม่อาจที่จะขยายอำนาจของตนในอ่าวเปอร์เซียได้อย่างเต็มที่ แม้ว่ามีรัฐพันธมิตรในตะวันออกกลางคือเยเมนใต้และลิเบีย ที่ยังพุดต่อกับสหรัฐอเมริกาได้บ้างแต่ก็ทำให้ประเทศอาหรับเพื่อนบ้านของรัฐทั้งสองหวาดกลัวภัยคอมมิวนิสต์ แม้ว่าโซเวียตคาดหวังจะแทรกแซงทางการเมืองในช่วงที่อิหร่านเปลี่ยนแปลงการปกครองในปี ค.ศ.1979 แต่โซเวียตก็ต้องผิดหวัง เพราะรัฐบาลอิสลามของอิหร่านก็ได้ศรัทธาในลัทธิคอมมิวนิสต์ เช่นเดียวกันกับการเป็นปฏิปักษ์ต่อสหรัฐอเมริกา ด้วยความขัดแย้งในเรื่องของความเชื่อและหลักการศาสนาอิสลาม

จากที่ได้กล่าวถึงบริบททางการเมืองของอิหร่าน บทบาทและนโยบายของสองมหาอำนาจอย่างสหรัฐอเมริกาและโซเวียตแล้ว ต่อไปจะกล่าวถึงอิหร่านภายใต้การปกครองของกษัตริย์มูฮัมหมัด เรซา ซาห์ ปาห์เลวี ซึ่งเป็นช่วงที่เรียกได้ว่าสหรัฐอเมริกามีอิทธิพลมากที่สุดในอิหร่าน

2.4 อิหร่านภายใต้การปกครองของกษัตริย์ มูฮัมหมัด เรซา ซาห์ ปาห์เลวี ค.ศ.1941 - 1979 ในช่วงของการปกครองในระบอบกษัตริย์ของอิหร่าน

ตาราง 2.1 แสดงเหตุการณ์ภายใต้การปกครองของกษัตริย์ มูฮัมหมัด เรซา ซาห์ ปาห์เลวี

ปี ค.ศ.	เหตุการณ์
1941 - 1952	เป็นช่วงที่สงครามโลกครั้งที่สองสิ้นสุด และมหาอำนาจ คือ อังกฤษ โซเวียต และสหรัฐอเมริกาดำรงแข่งขันกันเพื่อครอบครอง ซึ่งต่อมาสหรัฐกลายเป็นมหาอำนาจที่มีอิทธิพลมากที่สุดจากการสนับสนุนระบอบกษัตริย์ในอิหร่าน
1953 - 1963	เป็นช่วงของการเปลี่ยนแปลงอิหร่านให้เป็นสมัยใหม่ การสร้างความมั่นคงของกษัตริย์ โดยการปราบปรามกลุ่มต่อต้าน และการจัดภัยคุกคามของคอมมิวนิสต์
1964 - 1977	เป็นช่วงที่กษัตริย์อิหร่านปกครองแบบรวมศูนย์อำนาจ และกลุ่มต่อต้านที่สำคัญคือกลุ่มนักการศาสนาที่มีแนวคิดสถาปนารัฐอิสลามเริ่มเคลื่อนไหวทางการเมือง
1977 - 1979	เป็นช่วงของการต่อสู้เพื่อรักษาอำนาจของราชวงศ์ปาห์เลวี แต่ไม่ประสบความสำเร็จ และการสถาปนารัฐอิสลามขึ้นโดยฝ่ายศาสนา และสหรัฐประกาศตัดสัมพันธ์ทางการทูตกับอิหร่าน

ปี 1941 – 1945 สถานการณ์ช่วงนี้อยู่ในสภาวะที่ยุ่งเหยิง คือการเอาใจมหาอำนาจอย่าง อังกฤษและโซเวียต และการรักษาไว้ซึ่งฐานอำนาจการปกครองของราชวงศ์ที่เริ่มตกต่ำลง ชนกลุ่ม น้อยในอิหร่านอย่างเผ่าเคิร์ด เริ่มที่จะเรียกร้องเอกราช และผู้นำศาสนาก็มุ่งที่จะต่อต้านการเข้ามา ของอังกฤษและโซเวียต ประกอบกับสภาพเศรษฐกิจที่ตกต่ำอย่างมาก อิหร่านในช่วงนี้จึงอยู่ใน ภาวะวิกฤติ รัฐบาลต้องเอาใจกองกำลังสัมพันธมิตรเหนืออื่นใด ดังนั้น รัฐบาลจึงสร้างภาพว่า อิหร่านนั้นเป็นมิตรกับมหาอำนาจฝ่ายสัมพันธมิตรและมิได้เข้ามายุ่งเกี่ยวกับการเมืองภายในประเทศ แต่เข้ามาเพื่อร่วมมือกับรัฐบาลในการต่อต้านนาซีเยอรมัน

การเมืองภายในอิหร่านช่วงนี้จึงอยู่ภายใต้การแข่งขันกันสร้างอิทธิพลของมหาอำนาจ ระบบการเมืองของอิหร่านจึงมีลักษณะของการเมืองแบบเปิด มีการแข่งขันสูง มีการชิงที่นั่งใน รัฐสภา และหนังสือพิมพ์มีเสรีภาพในการวิจารณ์การทำงานของรัฐบาลอย่างเสรี อิทธิพลของ มหาอำนาจนั้นมักถูกนำมาใช้อำนาจการปกครองแบบรวมศูนย์อำนาจของรัฐบาลและการสร้าง ความชอบธรรมในการปกครองของกษัตริย์ ในการปกครองแบบประชาธิปไตย เพื่อเผชิญหน้ากับ กลุ่มต่อต้านในอิหร่าน

รัฐบาลของชาห์ ในช่วงนี้จึงอยู่ในสภาวะความเปราะบางอย่างยิ่ง เนื่องจากขาดฐานอำนาจ ในการกำนัลราชบัลลังก์ กองทัพยังไม่จงรักภักดี แม้ว่าเหล่านักการศาสนาจะยอมรับว่าตำแหน่งของ ชาห์ว่าถูกต้องกฎหมาย แต่ก็มิได้สนับสนุน และมีพรรคการเมืองเกิดขึ้นอย่างมากมาย มีทั้งพรรคของ พวกผู้ดีชั้นสูง และพรรคของนักเขียนชาตินิยมวัยรุ่นที่ไม่สนับสนุนแนวทางการนำอิหร่านไปผูกกับ มหาอำนาจของชาห์

สถานการณ์เช่นนี้ ชาห์จึงเลือกแนวทางการประนีประนอมระหว่างกลุ่มต่างๆ สิ่งที่รัฐบาล ของชาห์ต้องทำนั้น มิใช่แค่การรักษาราชบัลลังก์เพียงอย่างเดียว ทรงกังวลถึงขนาดว่า แม้แต่ กิจกรรมทางการเมืองประจำวันก็อาจนำไปสู่การโค่นล้มราชวงศ์ปาเลห์วี ซึ่งหมายถึงล้มระบอบ กษัตริย์ในอิหร่านด้วย

ดังนั้นรัฐบาลของชาห์จึงต้องปรับนโยบายการบริหารประเทศที่มีเหตุผล และมี ประสิทธิภาพเสีย แล้วหันมาเอาชนะในกลุ่มทหาร ชนชั้นผู้ดีและนักการศาสนาด้วย แต่สำหรับกลุ่ม คนหนุ่มสาวนั้นยังคงต่อต้านระบอบการปกครองของชาห์ต่อไป เนื่องจากมีทัศนคติที่ว่าไม่ สามารถปรับปรุงวิกฤติต่างๆในอิหร่านให้ดีขึ้นมารวมทั้งการแทรกแซงของต่างชาติได้ นอกจาก เปลี่ยนแปลงการปกครองเท่านั้น

พรรคการเมืองที่สำคัญในอิหร่านที่สำคัญนั้นมีเพียงสองพรรคคือ พรรคทูเดห์ (Tudeh) คือพรรคคอมมิวนิสต์ ที่ได้รับการสนับสนุนจากโซเวียตตามอุดมการณ์มาร์กซิสและเป็นพวกปฏิรูปหัว รุนแรง ถูกจัดตั้งขึ้นโดยสหพันธ์กรรมกรอุตสาหกรรมและกลุ่มปัญญาชนหัวเอียงซ้าย เครื่องมือที่

สำคัญที่พรรคนี้ใช้ในการต่อรองกับรัฐบาลคือการนัดหยุดงานของกรรมกร หัวหน้าพรรคนั้นมาจากชนชั้นผู้ดีและนักวิชาชีพ ส่วนพรรคคู่แข่งที่สำคัญคือพรรคเจตนารมณ์แห่งชาติ โดยได้รับการสนับสนุนจากอังกฤษ หัวหน้าพรรคคนแรกคือไซยิด ตาบาตาไบ (Syed Tabatabai) บทบาทของสองพรรคนี้เริ่มแข่งขันทางการเมืองอย่างจริงจังเมื่อการเลือกตั้งในปี ค.ศ.1943 – 1944 ต่อมาปี ค.ศ. 1945 นายเพชวารี (Peshwari) ได้แจ้งข้อต่อรัฐบาลกลางพร้อมทั้งยึดภาคเหนือของอิหร่าน คือ แคว้นอาร์เซอร์ไบจาน เพื่อที่จะตั้งเป็นรัฐเอกราช โดยได้รับการสนับสนุนจากพรรคทุเคห์และกลุ่มสหพันธกรรมกร รวมทั้งกลุ่มต่อต้านชาติที่เข้าร่วมต่อสู้โดยใช้กำลัง ปลายเดือนธันวาคม ค.ศ.1945 ได้เกิดรัฐเอกราชขึ้นอีกคือ สาธารณะรัฐเคิร์ด (Kurdish Republic) โดยมีไซเวียตให้การสนับสนุน รัฐเคิร์ดที่อยู่ติดกับรัฐอาร์เซอร์ไบจาน เพื่อให้ชาวเคิร์ดและชาวอาร์เซอร์ไบจานในไซเวียตข้ามพรมแดนมาอยู่ในรัฐเอกราชทั้งสอง (เจริญ มะลูลีม, 2541)

ปี ค.ศ.1946 กองทัพของสหรัฐและอังกฤษได้ถอนออกไปจากอิหร่านแต่กองทัพแดงของไซเวียตยังคงอยู่ โดยอ้างว่าเพื่อรักษาความสงบ อิหร่านได้ร้องเรียนต่อสหประชาชาติว่าไซเวียตแทรกแซงการเมืองภายใน เวทีโลกจึงประณามไซเวียต แต่ในที่สุด นายกอวัม ซุลตานะห์ (Qawam Sultaneh) นายกรัฐมนตรีของอิหร่านในเวลานั้น ก็ทำให้ไซเวียตถอนกำลังโดยแลกกับสัมปทานน้ำมันในภาคเหนือของอิหร่าน ยอมรับสถานะของแคว้นอาร์เซอร์ไบจานและต้องยอมให้ที่นั่งแก่พรรคทุเคห์ในรัฐสภา 3 ที่นั่งด้วย ไซเวียตจึงถอนกำลังออกไปในเดือน พฤษภาคม ค.ศ.1946 แต่พรรคทุเคห์ยังเป็นกระบอกเสียงให้ไซเวียตต่อไป และก่อการจลาจลขึ้นที่เมืองอาบาดาน (Abadan) ความวุ่นวายครั้งนี้ทำให้อังกฤษต้องรีบคานอำนาจของไซเวียตโดยยุ่งให้ชนเผ่ากอชไก (Qeshqui) ในเมืองวาสรา (Vasra) เรียกร้องเอกราชและแจ้งข้อต่อรัฐบาลกลาง จนรัฐบาลกลางต้องยอมรับข้อเรียกร้องของเผ่านี้ว่าจะปลดสมาชิกพรรคทุเคห์ออกจากรัฐสภา

แต่กองทัพของรัฐบาลกลางก็ปราบปรามการแจ้งข้อ ทั้งรัฐเคิร์ดิสถาน และอาร์เซอร์ไบจาน ชาวเคิร์ดจึงใช้วิธีสู้รบแบบกองโจร การปราบปรามนี้ชาวเคิร์ดเสียชีวิตไม่ต่ำกว่า 15,000 คน หัวหน้าพรรคทุเคห์ถูกจับในเดือนตุลาคม ค.ศ.1947 รัฐสภาอิหร่านลงมติคัดค้านการให้สัมปทานแก่ไซเวียต แม้ว่าหัวหน้าพรรคทุเคห์จะถูกจับ แต่พรรคยังได้รับการสนับสนุนจากคนหนุ่มสาว นักศึกษา ข้าราชการและกลุ่มสหภาพกรรมกร

ปี ค.ศ.1949 พรรคทุเคห์ก็ถูกประกาศว่าผิดกฎหมาย เมื่อสมาชิกพรรคถูกกล่าวหาว่าพยายามจะลอบสังหารกษัตริย์ชาห์ กลุ่มต่อต้านอื่นๆ ก็เช่นกัน แขนงนำไปปลุกปั่นทางการเมืองในไซเวียต และประเทศสังคมนิยมอื่นๆ

ความช่วยเหลือในเรื่องปัญหาแคว้นอาร์เซอร์ไบจานของอเมริกันสอดคล้องกับอุดมการณ์ของนักชาตินิยมในอิหร่าน ซึ่งต้องการหาที่พึ่งนอกจากอังกฤษและไซเวียต ดังนั้น อเมริกาจึงเป็นที่

ปรึกษาของกองทัพอิหร่าน แผนการพัฒนาลบที่หนึ่งเริ่มในปีนี้ ซาห์แห่งอิหร่านเดินทางไปเยือนสหรัฐพร้อมทั้งการให้ความช่วยเหลือคือยุทธโศปกรณ์จากอเมริกา และสหรัฐยังเสนอให้ความช่วยเหลือด้านเทคนิคและแสนยานุภาพทางทหารอีกด้วย

พอซาห์กลับจากอเมริกา ได้แต่งตั้งให้นายพล อาลี ราชมารา (Ali Razmara) นายพลผู้ปราบกบฏอาเซอร์ไบจานเป็นนายกรัฐมนตรี เพื่อดำเนินการรัฐบาลในการปฏิรูปประเทศ แต่อเมริกาก็มิได้ให้ความช่วยเหลือตามที่กล่าวไว้ และข้อตกลงที่อิหร่านทำไว้กับรัสเซียก็ล้มเหลว ดังนั้น กลุ่มต่อต้านซาห์ จึงเริ่มเคลื่อนไหว ปี ค.ศ.1950 เศรษฐกิจของอิหร่านตกต่ำอย่างมาก ประกอบกับอิทธิพลของต่างชาติ ก่อให้เกิดขบวนการชาตินิยมขึ้นมา โดยมีนายมุฮัมมัด มุซอดดิก (Mohammad Mozadeqh) เป็นผู้นำ และได้รับความนิยมอย่างมากจากคนหนุ่มสาว โดยได้รับความช่วยเหลือจากฝ่ายศาสนาอาyatollah คาซานี (Ayatollah Khazani) นักการศาสนาหัวรุนแรง มุซอดดิกสัญญากับชาวอิหร่านว่าจะเป็นผู้ยกเลิกสัญญาระหว่างรัฐบาลอิหร่านกับบริษัท แองโกล อิหร่านเนี่ยน ออยล์ (Anglo Iranian Oil) ของอังกฤษที่ใช้ควบคุมอิหร่าน (Mohammad Reza Shah Pahlavi, 2010)

การกระทำของมุซอดดิกได้รับการสนับสนุนอย่างมากจากชาวอิหร่าน ซึ่งทำให้เขาก้าวขึ้นมาเป็นนายกรัฐมนตรี การโอนกิจการน้ำมันเป็นของชาติมีผลบังคับในวันที่ 1 พฤษภาคม ค.ศ. 1951 มุซอดดิกพยายามใช้แนวทางสันติวิธี แต่กลับถูกต่อต้านโดยมหาอำนาจอังกฤษที่เสียผลประโยชน์ วันที่ 22 พฤษภาคม ค.ศ.1952 อังกฤษได้ร้องเรียนต่อสภาความมั่นคงของสหประชาชาติ ว่าการโอนสัมปทานน้ำมันนั้นเป็นภัยต่อความมั่นคงของโลก ต่อมาอิหร่านจึงตัดสัมพันธ์ทางการทูตกับอังกฤษ

ซาห์ได้สั่งปลดนายกรัฐมนตรี แต่ไม่เป็นผล ในปี ค.ศ.1953 ในขณะที่ซาห์เดินทางออกนอกประเทศ มุซอดดิกได้สั่งยุบสภาโดยการสนับสนุนจากประชาชน เริ่มมีการเรียกร้องให้มีการจัดตั้งสาธารณรัฐขึ้น โดยมีแกนนำคือพรคทูเดห์ และนายกรัฐมนตรี ในขณะที่เดียวกันเจ้าหญิงอัสราฟ น้องสาวซาห์ได้บินไปพบกับนาย อัลเลน ดัลเลส (Allen Dalles) หัวหน้าองค์กร ซี.ไอ.เอ.ที่สวิทซ์เซอร์แลนด์อย่างลับๆ

ต่อมาซี.ไอ.เอ.ได้ก่อกระแสรัฐประหารขึ้นในอิหร่าน โดยได้รับการสนับสนุนจากเคอร์มิท รูสเวล (Kermitt Roosevelt) หลานชายประธานาธิบดี ทีโอดอร์ รูสเวล (Theodore Roosevelt) นำเงินจำนวน 12 ล้านดอลลาร์สหรัฐในอิหร่าน ในขณะที่พันเอก นอร์แมน ชวาทสคอฟ (Norman Schwarzkopf) เจ้าหน้าที่เอฟ บี ไอ ที่ปรึกษาทางทหารเป็นผู้ประสานงานด้านการทหารร่วมกับนายทหารอิหร่าน นายพล ฟาซซุลเลาะห์ ซาเฮดี (Fazlollah Zahedi) ทำรัฐประหารในวันที่ 19 สิงหาคม ค.ศ.1953 จับกุมตัวนายกรัฐมนตรีมุซอดดิกและผู้สนับสนุน

เมื่อรัฐประหารสำเร็จ ชาห์เดินทางกลับประเทศทันที สหรัฐอเมริกาได้ให้เงินช่วยเหลืออิหร่านเพื่อแก้ไขวิกฤตการณ์การเงินในประเทศเป็นจำนวนเงินถึง 45,000,000 บาท เพิ่มจาก 23,400,000 บาท ตามมาด้วยการเซ็นสัญญาระหว่างสมาคมน้ำมันนานาชาติกับรัฐบาลอิหร่านในเดือนตุลาคม ค.ศ.1954 สารสำคัญคือ อิหร่านจะได้รับ 50 เปอร์เซ็นต์ของผลกำไรน้ำมันที่ส่งออกทั้งหมดตามพระราชบัญญัติน้ำมันของอิหร่านที่เปิดโอกาสให้บริษัทน้ำมันแห่งชาติสำรวจน้ำมันเพิ่มได้เอง

ในส่วนของนโยบายต่างประเทศของชาห์นั้น จุดประสงค์เพื่อการล้อมกรอบคอมมิวนิสต์ตามสหรัฐอเมริกา ในเดือนพฤศจิกายน ค.ศ.1955 จากการกดดันของสหรัฐ อิหร่านได้เข้าร่วมในสนธิสัญญาแบกแดด (Baghdad Pact) ซึ่งก่อตั้งโดยตุรกีและอิรัก เนื้อหาของสัญญานี้คือการสร้างความเข้มแข็งทางด้านเศรษฐกิจ แต่นัยยะซ่อนเร้นคือแผนการต่อต้านคอมมิวนิสต์ เมื่ออิหร่านเข้าร่วมนโยบายนี้ ถือว่าอิหร่านฝักใฝ่สหรัฐอเมริกา

ต่อมาปี ค.ศ.1956 ชาห์ได้เดินทางเยือนมอสโกและให้สัญญากับ นิกิต้า ครุชเชฟ (Nikita Khrushchev) ว่าตราบใดที่ตนเองยังคงปกครองอิหร่านอยู่ อิหร่านจะไม่สนับสนุนหรือส่งเสริมการรุกรานใดๆ ต่อรัสเซีย สัญญาแบกแดดนั้นต่อมาเปลี่ยนชื่อเป็นองค์กรสนธิสัญญากลาง (Central treaty Organization) ปี 1958 อิรักเกิดการปฏิวัติและได้ลาออกไป โดยมีรัฐบาลที่ฝักใฝ่โซเวียต ทำให้ชาห์เกิดความระแวง จึงทำความตกลงในเรื่องความปลอดภัยกับอเมริกา และติดต่อกับอิสราเอลอย่างลับๆ ในเวลาเดียวกันก็ไต่เป็นสมาชิกของฝ่ายโลกมุสลิมด้วย ซึ่งกษัตริย์ ไฟซอล (King Faisal) แห่งซาอุดีอาระเบียและกษัตริย์ ฮุสเซน (King Hussein) แห่งจอร์แดนได้ก่อตั้งขึ้น แต่การผูกมิตรกับยิวทำให้ชาวอิหร่านไม่พอใจ ต่อมา ปี 1960 อียิปต์ได้ตัดสัมพันธ์ทางการทูตกับอิหร่าน เพราะการรับรองสถานะของรัฐอิสราเอล

ปี 1960 อิหร่านมีการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร ผู้สมัครรับเลือกตั้งส่วนใหญ่มาจาก “พรรคแห่งชาติ” และ “พรรคประชาชน” ที่มีนาย อชาดูลเลาะห์ อัลลาม (Azadullah Alam) เป็นหัวหน้าพรรค สองพรรคนี้อยู่ภายใต้การควบคุมของชาห์ แต่ก็ยังมีผู้สมัครจากพรรคอิสระอื่นๆ เช่น อาลี อมีนี (Ali Amine) อดีตเอกอัครราชทูตประจำกรุงวอชิงตันและอดีตรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลัง และนายมุซัฟฟาร์ บาคออี (Muzaffar bakoei) หัวหน้าพรรคกรรมกร ต่อมา นักศึกษาและประชาชน กรรมกรที่สนับสนุนพรรคการเมืองอิสระก็กล่าวหาว่าการเลือกตั้งไม่โปร่งใส แต่ชาห์ยืนยันว่ากฎหมายไม่อนุญาตให้ยกเลิกการเลือกตั้ง การรณรงค์ให้ยกเลิกการเลือกตั้งเริ่มแผ่ขยายออกไปในหมู่ประชาชน และได้รับการสนับสนุนจากนักการศาสนาด้วย วันที่ 29 สิงหาคม ค.ศ.1960 นายกรัฐมนตรี มุฮัมมัด อิกบาล (Muhammad Iqbal) ที่ชาห์แต่งตั้งขอลาออก ชาห์จึงแต่งตั้งนาย ชารีฟ อิมามิ (Sharif Imami) ดำรงตำแหน่งแทน แต่ยังเกิดการจลาจล ดังนั้นเพื่อ

ผ่อนคลายความตึงเครียดชาห์จึงชี้แนะให้สมาชิกสภาผู้แทนที่ตนเองกุมอำนาจไว้ลาออกและจัดการเลือกตั้งใหม่อีกครั้ง

การเลือกตั้งใหม่จัดขึ้นในเดือนมกราคม ค.ศ.1961 พรรคแรงงานแห่งชาติได้รับอนุญาตจากชาห์ให้ลงสมัครรับเลือกตั้งได้ ชาห์ยังคงอ้างว่าการเลือกตั้งในครั้งนี้มีความชอบธรรม ในขณะที่พรรคอิสระอื่นๆ ก็กล่าวว่าถูกโกงมาตั้งแต่ต้น พรรคแนวหน้าแห่งชาติก่อหวอดให้ประชาชนเดินขบวนต่อต้านการเลือกตั้งในเตหะราน ตำรวจจึงใช้กำลังในการปราบปรามแกนนำ และแนวร่วม พรรคแนวหน้าแห่งชาติต้องเข้าไปหลบอยู่ในทำเนียบรัฐบาล วันที่ 11 กุมภาพันธ์ ค.ศ.1961 เกิดจลาจลและการปะทะกันขึ้นระหว่างผู้ต่อต้านการเลือกตั้งกับตำรวจ มหาวิทยาลัยเตหะราน มหาวิทยาลัยชิราซ มหาวิทยาลัยอิสฟาฮาน และมหาวิทยาลัยตาบรีซถูกสั่งปิด จึงได้เริ่มเกิดปฏิกิริยาจากบรรดานักศึกษาในการต่อต้านรัฐบาล ชาห์จึงใช้รัฐสภาเป็นเครื่องมือในการแก้กฎหมาย และจัดตั้งรัฐบาลขึ้น โดยมีนาย ชาร์ฟ อิมามิเป็นหัวหน้ารัฐบาล (Iran Finds a Party System: The Institutionalization of Iran Novin, 2010)

วันที่ 2 พฤษภาคม ค.ศ.1961 ราษฎรประมาณ 4,000 คน เดินขบวนประท้วง เรื่องสวัสดิการ เงินเดือนที่ไม่พอเพียง และเกิดการปะทะกับตำรวจ เป็นเหตุให้มีผู้เสียชีวิต 1 คน บาดเจ็บ 3 คน ผู้ประท้วงจึงแบกศพผู้เสียชีวิตไปตามถนนกรุงเตหะราน ตามมาด้วยการลาออกของนายกรัฐมนตรีอิมามิ ชาห์ จึงแต่งตั้งให้รัฐมนตรีสมัยมุขอลิดิกดำรงตำแหน่งแทน คือนาย อามินี (Amine) และประกาศว่ารัฐบาลนี้จะใช้มาตรการที่แข็งแกร่ง เพื่อช่วยประเทศชาติให้พ้นจากวิกฤติ และได้เสนอแนะต่อชาห์ให้ประกาศยุบสภาและมีการเลือกตั้งใหม่

อย่างไรก็ตามเกิดการจลาจลขึ้นอย่างมากมาย แต่ถูกปราบปรามโดยทหารและตำรวจ สหพันธ์เพื่อปกป้องรัฐธรรมนูญได้ถูกจัดตั้งขึ้นในวันที่ 8 พฤศจิกายน ปีเดียวกัน จากกลุ่มพ่อค้า ต่อมาในวันที่ 12 พฤศจิกายน ชาห์ได้อนุมัติให้รัฐบาลใช้กำลังปราบปรามกลุ่มคัดค้าน ต่อมาวันที่ 12 – 13 มกราคม ค.ศ.1962 ผู้ประท้วงได้ใช้มหาวิทยาลัยเตหะรานเป็นกองบัญชาการในการต่อสู้กับเจ้าหน้าที่รัฐ นายกรัฐมนตรีกล่าวหาพรรคทุเคห์ และพรรคแนวหน้าแห่งชาติว่าเป็นแกนนำในการชุมนุมประท้วงต่อต้านรัฐบาลและขัดขวางการปฏิรูปที่ดิน

ความวุ่นวายทางการเมือง และการขาดงบประมาณแผ่นดิน ทำให้นายกรัฐมนตรีต้องลาออกในเดือน กรกฎาคม ค.ศ.1962 เนื่องจากสหรัฐอเมริกาตัดความช่วยเหลือทางทหาร แต่ความสำเร็จของรัฐบาลของนายอามินีคือการปฏิรูปที่ดิน แต่ชาห์ยังคงจับตามอง เนื่องจาก นายอามินีได้รับความนิยมนจากชาวนา และยังเป็นอิสระมากกว่านายกรัฐมนตรีคนก่อน จนเกรงว่าจะส่งผลต่อความมั่นคงของราชบัลลังก์ หากการปฏิรูปที่ดินก้าวหน้ามากขึ้นเรื่อยๆ

วันที่ 19 กรกฎาคม ค.ศ.1962 นายอมินีจึงถูกปลดออก ซาห์ได้แต่งตั้ง อชาตุลลาห์ อลัม เป็นนายกรัฐมนตรี การปฏิรูปที่ดินของซาห์ทำให้บรรดานักหนังสือพิมพ์เริ่มสนับสนุนการลดจำนวนที่ดินของบรรดาเจ้าที่ดินลงโดยไม่มีค่าไช่จ่าย แต่ได้รับการเพิกเฉย เนื่องจากผู้ที่เป็นเจ้าที่ดินมากที่สุดได้อิหร่านคือซาห์นั่นเอง

ดังนั้น ซาห์จึงประกาศให้มีการปฏิรูปที่ดิน การปฏิรูปที่ดินดังกล่าวนี้ทำโดยเร่งรีบ และเพื่อผลประโยชน์ของซาห์เอง จึงทำให้ชนชั้นกลางและบรรดาขุนนางที่เป็นเจ้าที่ดินยอมรับไม่ได้ เพราะเป็นผู้เสียผลประโยชน์ พวกเขาจึงเริ่มต่อต้านซาห์ มาตรการการปฏิรูปที่ดินนี้ เพื่อรักษาราชบัลลังก์ ให้มั่นคงจากพวกศักดินา ส่วนชาวชนบทในอิหร่านที่ไร้การศึกษาและการกระจายที่ดินในชนบทนั้นไม่เกิดประโยชน์แต่ประการใด ชาวนาเป็นผู้แบกรับภาระหนี้สิน และการแบ่งสรรที่ดินแก่ชาวนานั้นในที่สุดก็กลับไปสู่บรรดาพวกศักดินาเหมือนเดิมการออกกฎหมายในการปฏิรูปที่ดินใน พ.ศ.1963 มีชาวนาเพียงหยิบมือเท่านั้นที่มีสิทธิในที่ดินของตนเองอย่างแท้จริง

ในปีเดียวกัน กลุ่มแนวหน้าแห่งชาติได้เรียกร้องให้มีการประชุมมวลชน เพื่อคัดค้านการปกครองของรัฐบาลที่เอื้อประโยชน์ให้ชาวตะวันตกครอบงำอิหร่าน แต่รัฐบาลสั่งระงับการประชุมนี้ในเดือนมิถุนายน ต่อมากลุ่มต่อต้านรัฐบาลที่จะมีบทบาทสำคัญในการโค่นล้มกษัตริย์ ที่มาจากกลุ่มนักการศาสนา นำโดยอชาตุลเลาะห์ โคมัยนี เริ่มเคลื่อนไหวโดยได้รับการสนับสนุนจากบรรดาเจ้าที่ดินและประชาชนส่วนใหญ่อย่างสิ้นเหลือ แต่ก็ถูกปราบปรามโดยฝ่ายรัฐลงอย่างรวดเร็ว และตามมาด้วยการเลือกตั้งทั่วไป ฝ่ายสนับสนุนนายกรัฐมนตรีอชาตุลเลาะห์ อลัมได้รับชัยชนะ กลุ่มนี้ประกอบด้วย กลุ่มหัวสมัยใหม่ที่ต้องการเห็นอิหร่านพัฒนาไปในทางที่ดีขึ้น เกิดพรรคการเมืองขึ้นอีก คือพรรคอิหร่านใหม่ (Iran Novin Party) พื้นฐานการสนับสนุนพรรคนี้มาจากกลุ่มชนชั้นสูงและชนชั้นกลางระดับสูง

ปี ค.ศ. 1964 นาย หะซัน อาลี มันซูร์ (Hasan ali mansoor) ถูกแต่งตั้งเป็นนายกรัฐมนตรี นโยบายหลักคือการมุ่งพัฒนาอิหร่านให้ทันสมัย ปรับปรุงความสัมพันธ์กับโซเวียต และเพิ่มการผลิตน้ำมันในประเทศให้เพิ่มมากขึ้น แต่ถูกคัดค้านอย่างหนักหน่วงของบรรดานักการศาสนา ดังนั้น ซาห์จึงสร้างความชอบธรรมแก่ตนเองโดยให้มีการออกเสียงประชามติในเรื่องการปฏิวัติชาวประชามตินี้ทำให้โคมัยนีต่อต้านซาห์มากขึ้นไปอีก ซาห์ได้เตือนผู้นำศาสนาว่าจะใช้กำลังปราบปรามหากมีการต่อต้านการลงประชามติ และได้กล่าวหาพวกผู้นำศาสนาว่าทรยศต่อประเทศยิ่งกว่าคอมมิวนิสต์เสียอีก และการลงประชามติก็ประสบผลสำเร็จ การปฏิวัติของซาห์ 6 ข้อแรกได้รับความเห็นชอบถึง 5,998,711 เสียง ต่อ 415 เสียง หรือ 99.9% (อิมรอน มะลูลีม, 2533)

การได้รับคะแนนเสียงถล่มทลายนี้เอง ทำให้สหรัฐอเมริกาเข้าใจว่ารัฐบาลของซาห์มีความชอบธรรมและคิดว่าการเปลี่ยนแปลงอิหร่านให้ทันสมัยนั้นมีเพียงกลุ่มน้อยเท่านั้นที่ไม่เห็น

ด้วย แต่บรรดานักการศาสนายังคงต่อต้านการลงประชามติอย่างต่อเนื่อง โคหม์นี ถือโอกาสเอววันขึ้นปีใหม่ของอิหร่าน วันที่ 21 มีนาคม เป็นวันรำลึกถึงการจากไปของอิมามคนที่ 6 ของชาวชีอะฮ์ คือ อิมาม ยาฟัร อัซ ซาเด็ค (Jafar al zadegh) ชุมมุกันที่เมืองกุม (Qum) มีเจ้าหน้าที่ฝ่ายรัฐบาลแฝงกายเข้าไปก่อความไม่สงบในพิธี ประชาชนล้มตายและบาดเจ็บ หัวหน้านักศึกษาถูกจับ ศาสนสถานถูกปิด ดังนั้นฝ่ายนักศาสนาจึงได้รับความเห็นใจจากชาวอิหร่านส่วนใหญ่

อิมามโคหม์นีและนักการศาสนาชั้นผู้ใหญ่ในอิหร่านจึงเริ่มโจมตีนโยบายของรัฐบาล การออกคำสั่งของโคหม์นีให้ต่อต้านรัฐบาลและโลกตะวันตกที่เข้าแทรกแซงได้ถูกถ่ายทอดไปทั่วประเทศ นักศึกษาอิหร่านทั้งในและนอกประเทศต่างได้รับฟังเทปบันทึกเสียงของโคหม์นีสาระสำคัญคือ การโจมตีรัฐบาลในการเป็นพันธมิตรกับอิสราเอลและสหรัฐอเมริกา รวมถึงผลกำไรจากน้ำมันที่ชาห์นำมาใช้เพื่อผลประโยชน์ของตนเองก็ถูกประณามเช่นกัน การโจมตีชาห์ในการปิดกั้นเสรีภาพของสื่อ และถึงกับเรียกร้องให้กองทัพโค่นล้มชาห์อีกด้วย

การกระทำเช่นนี้ส่งผลให้โคหม์นีถูกรัฐบาลกักบริเวณในบ้าน บรรดานักการศาสนาต่างก็เผยแพร่คำพูดของอิมามโคหม์นี ต่อมาต้นเดือนสิงหาคม ค.ศ.1964 โคหม์นีจึงได้รับการปล่อยตัว แต่องค์กรลับ SAVAK ได้แถลงข่าวว่าโคหม์นีได้ให้สัตย์ว่าจะไม่เกี่ยวข้องทางการเมือง แต่โคหม์นีปฏิเสธทันที ในขณะที่ฝ่ายศาสนา ยังคงต่อต้านรัฐบาลอย่างต่อเนื่อง วันที่ 23 สิงหาคม ค.ศ.1963 ผู้นำศาสนาได้เรียกร้องให้ประชาชนคัดค้านการเลือกตั้งที่จะเกิดขึ้นอีกครั้ง (อิมรอน มะลูลิม, 2533)

วันที่ 17 กันยายน ค.ศ.1964 มีการเลือกตั้งทั่วไป พรรคอื่นๆนอกจากพรรคสหพันธ์ผู้สวามิภักดิ์แห่งชาติ (National Coalition of loyalists Party) บอยคอตการเลือกตั้ง และชาห์ได้เปิดให้มีการเปิดประชุมสภาเป็นสมัยแรกนับตั้งแต่มีการยุบสภาเมื่อเดือนพฤษภาคม ค.ศ.1961

เดือนตุลาคม ค.ศ.1964 รัฐสภาได้ผ่านกฎหมายพระราชบัญญัติ สิทธิพิเศษทางการทูตแก่บุคลากรทางทหารแก่สหรัฐอเมริกา และอีกฉบับหนึ่งที่ยอมรับเงินช่วยเหลือ 200 ล้านดอลลาร์ เพื่อใช้ทางทหาร ได้ถูกประณามโดยโคหม์นีว่าเป็นเรื่องที่น่าอับยศ เพราะเป็นการทำลายอธิปไตย และเอาอิหร่านไปแลกกับเงิน วันที่ 4 พฤศจิกายน ค.ศ.1964 รัฐบาลได้เนรเทศโคหม์นีไปอยู่ที่ตุรกีและยังคงเผชิญกับการต่อต้านของประชาชนและนักการศาสนาเพื่อที่จะนำเอาโคหม์นีกลับมา แต่ไม่ส่งผลต่อรัฐบาลมากนัก

ปี ค.ศ.1965 ชาห์ได้แต่งตั้งนาย อมिर อับบาส โฮวีดา (Amir Abbas hovid) ขึ้นมาดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี เศรษฐกิจของอิหร่านในช่วงนี้ดีขึ้นมาก เนื่องจากน้ำมันมีราคาสูง และนักลงทุนจากต่างประเทศเข้ามาในอิหร่านมากมาย รัฐบาลของชาห์จึงมั่นคงอยู่ได้ถึงปี ค.ศ.1969

ต่อมาในปี ค.ศ.1970 ได้มีการสำรวจความเป็นไปได้ของการลงทุนในอุตสาหกรรม การเกษตรกรรม และการทำเหมืองแร่ การท่องเที่ยวและการค้า ก่อให้เกิดความไม่พอใจต่อฝ่าย ศาสนาเป็นอย่างมาก โดยถือว่า การลงทุนนี้คือการขายชาติแก่สหรัฐอเมริกา และปลุกปั่นนักการ ศาสนาให้ลุกขึ้นมาต่อต้าน นำโดย อยาตุลเลาะห์ ซัยยิด มุฮัมมัด เรซา ซัยดี (Ayatullah Syyid Muhammad Reza Zaidi) ต่อมาได้ถูกฆ่าตายอย่างโหดเหี้ยม ที่คุกกาซิด กอลา (Qisil Qala) เดือน กรกฎาคมปีเดียวกัน โคมัยนีได้ต่อต้านอย่างแข็งขันต่อการที่รัฐบาลจะลงทุนร่วมกับชาวอเมริกัน โดย การพิทวา (การวินิจฉัยทางศาสนา) ว่าผิดกฎหมายอิสลาม (Shariah) และกระตุ้นให้ชาวอิหร่านลุก ขึ้นต่อต้านชาห์

ปี ค.ศ.1972 ประธานาธิบดีริชาร์ด นิกสัน (Richard Nixon) ของอเมริกาได้มาเยือนกรุง เตหะราน และมอบอาวุธให้ชาห์เพื่อใช้เป็นตัวแทนในตะวันออกกลาง ค.ศ. 1973 หลังจากสิ้น สงครามอาหรับ – อิสราเอล อเมริกาได้ให้เงินช่วยเหลือแก่อิหร่านอีก 20,000 ล้านดอลลาร์สหรัฐทำ ให้เกิดการพัฒนาเศรษฐกิจอย่างมหาศาล และการปรับปรุงกองทัพให้ทันสมัยขึ้น ประกอบกับน้ำมัน ที่เพิ่มราคาอีกสี่เท่า ทำให้อิหร่านในยุคนี้กลายเป็นมหาอำนาจทั้งด้านเศรษฐกิจและการทหารใน ภูมิภาค

แต่ทว่า ปี ค.ศ.1974 สภาวะเศรษฐกิจฝกผัน อิหร่านเกิดภาวะเงินเฟ้อ เศรษฐกิจเริ่มซบเซา ช่องว่างระหว่างคนรวยกับคนจนเพิ่มมากขึ้น และการชุมนุมประท้วงของนักการศาสนาและ ประชาชน ทำให้ชาห์มีความพยายามที่จะรวมศูนย์อำนาจทางการเมืองไว้ที่พรรคการเมืองพรรคเดียว คือพรรคราชดาเคซ (Raztakiz) ที่ขึ้นตรงต่อชาห์ แต่ยังมีพรรคการเมืองอื่นๆที่เป็นขบวนการใต้ดิน คือพรรคสาธารณรัฐอิสลาม นำโดยอยาตุลเลาะห์ เบเฮสตี พรรคอิซบูลเลาะห์ ที่เป็นพันธมิตรกับ พรรคสาธารณรัฐอิสลาม พรรคแนวร่วมแห่งชาติ นำโดย อดีตนายกรัชมุนตรีมุชอดดิก และพรรคที่ พรรคใฝ่อุดมการณ์คอมมิวนิสต์ เช่น มูจาฮิดีน คลาร์ก (นักรบของประชาชน) และพรรค ทูเดห์ ส่วนชนกลุ่มน้อย เช่น ชาวเคิร์ด ก็มีพรรคเป็นของตัวเอง คือพรรค กุมเลห์ (Gumleh) คือ พรรคของผู้ตรากตรำ

การที่ชาห์พยายามรวมศูนย์อำนาจทางการเมืองนั้น ทำให้เกิดการต่อต้านจากชาวอิหร่านที่ ได้รับการสนับสนุนจากฝ่ายศาสนาและพรรคการเมืองอื่นๆ ที่เป็นปฏิปักษ์กับรัฐบาล ชาห์จึงเปลี่ยน นายกรัฐมนตรี มาเป็นรัฐบาลทหาร กือนายพล กุลาม อซาฮี (Gholam Azheri) เมื่อวันที่ 6 พฤศจิกายน ค.ศ.1977 แต่สถานการณ์ในประเทศยังคงเลวร้ายลงเรื่อยๆ และรัฐบาลยังใช้กำลังกับ ฝ่ายเสรีประชาธิปไตยอีกด้วย ยุทธศาสตร์สำคัญที่ชาห์นำมาใช้คือ การปิดกั้นสื่อต่างๆทั้งวิทยุ โทรทัศน์ และหนังสือพิมพ์ ถูกควบคุมโดยทหาร ในช่วงนี้ชาห์พยายามผ่อนคลายความตึงเครียดทาง การเมือง โดยการออกคำสั่งให้รัฐบาลจับกุมตัวนายพลนีมาอุลเลาะห์ นัสรี (Nemaullah Nasri) อดีต

หัวหน้าหน่วย SAVAK และยังได้ตั้งคณะกรรมการขึ้นมาสอบสวนการครอบครองที่ดินและทรัพย์สินของราชวงศ์ และการคอร์รัปชันของข้าราชการ แต่ว่าสายเกินไป

เมื่อรู้ว่าไม่สามารถรักษาความสงบได้ ชาห์จึงเปลี่ยนรัฐบาลอีกครั้งในวันที่ 4 กุมภาพันธ์ ค.ศ.1978 จากรัฐบาลทหารมาเป็นรัฐบาลพลเรือน โดยการแต่งตั้ง ดร.ชาปूर บักเทียร์ (Chapour Bakhtiyar) โดยเป็นความหวังที่จะคลี่คลายสถานการณ์ที่เกิดขึ้น ได้ภายใต้ระบอบการปกครองที่กษัตริย์ยอมอยู่ใต้รัฐธรรมนูญ และต้องการเจรจากับฝ่ายคอมมิวนิสต์ เพื่อยุติการนองเลือดและคลี่คลายสถานการณ์ แต่ฝ่ายคอมมิวนิสต์ไม่ได้ให้ความเชื่อใจแก่นายกรัฐมนตรีคนใหม่มากนัก เนื่องจากเชื่อว่าการบงการของชาห์ ดังนั้น บักเทียร์จึงไม่ได้รับความเชื่อใจทั้งฝ่ายเสรีประชาธิปไตยและฝ่ายศาสนา คอมมิวนิสต์จึงเดินทางจากอิรักไปฝรั่งเศสเมื่อ วันที่ 6 ตุลาคม ค.ศ.1978

ชาห์จึงแต่งตั้งผู้สำเร็จราชการแทนและออกจากอิหร่านไปในวันที่ 16 มกราคม ค.ศ.1979 แต่ก็ยังทำให้การต่อสู้ระหว่างประชาชนฝ่ายคอมมิวนิสต์ และทหารฝ่ายชาห์ยังคงทวีความรุนแรง แต่อิหมามคอมมิวนิสต์ยังคงยืนยันเจตนารมณ์เดิมที่จะเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองและต้องการเดินทางกลับอิหร่าน แต่ก็ถูกต่อต้านโดยทหารที่ยังคงจงรักภักดีต่อชาห์ จนกระทั่งฝ่ายคอมมิวนิสต์สามารถยึดสถานที่สำคัญในอิหร่านได้ทั้งทำเนียบรัฐบาล มหาวิทยาลัยเตหะราน และสื่อต่างๆ ได้ทั้งหมด และฝ่ายชาห์ยอมจำนน คอมมิวนิสต์จึงเดินทางกลับอิหร่านในวันที่ 1 กุมภาพันธ์ ค.ศ.1979 เป็นอันถือว่าการปฏิวัติเสร็จสิ้น และสามารถตั้งรัฐบาลอิสลามในการบริหารประเทศได้ (The Rise and Fall of the Pahlavi Dynasty: Memoirs of Former, 2010)

หลังจากการปฏิวัติอิสลามในอิหร่านเสร็จสิ้นลง เมื่อวันที่ 4 พฤศจิกายน ค.ศ.1979 เกิดวิกฤตการณ์ที่ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างอิหร่านกับสหรัฐอเมริกาตึงเครียดที่สุดในประวัติศาสตร์การเมืองตะวันออกกลาง เมื่อมีนักศึกษาอิหร่านใช้กำลังบุกยึดสถานทูตสหรัฐในกรุงเตหะราน โดยจับเจ้าหน้าที่ชาวอเมริกันเป็นตัวประกันถึง 52 คน เป็นระยะเวลา 444 วัน เพื่อดำรงกับประธานาธิบดี จิมมี คาร์เตอร์ (Jimmy Carter) แห่งสหรัฐอเมริกาส่งตัวชาห์กลับอิหร่าน และต้องการให้สหรัฐอเมริกายอมรับว่าชาห์เป็นอาชญากร แต่คาร์เตอร์ได้ปฏิเสธเงื่อนไขของอิหร่าน และตัดความสัมพันธ์ทางการทูตกับอิหร่านเมื่อวันที่ 24 เมษายน ค.ศ.1981 โดยมีรัฐบาลสวิตเซอร์แลนด์เป็นตัวแทนผลประโยชน์สหรัฐในอิหร่าน และรัฐบาลปากีสถานเป็นผู้ดูแลผลประโยชน์ของอิหร่านในสหรัฐ

หลังจากการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ฝ่ายศาสนากุมอำนาจเบ็ดเสร็จ อิหร่านจึงเปลี่ยนจากหนึ่งในยุทธศาสตร์ความมั่นคงของสหรัฐกลายเป็นศัตรูหมายเลขหนึ่งที่

2.4 แนวคิดของศาสนาอิสลามสำนักคิดชีอะฮ์

หลังจากการปฏิวัติอิสลามนั้น นักการศาสนานั้นเป็นพลังสำคัญในการโค่นล้มระบอบกษัตริย์ เราจึงจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องกล่าวถึงศาสนาอิสลามสำนักคิดชีอะฮ์ในอิหร่านว่าเหตุใดจึงเป็นพลังสำคัญที่สามารถเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองของอิหร่านที่มีมาอย่างยาวนานได้

ตามหลักการของศาสนาอิสลามที่แท้จริงนั้น ไม่อนุญาตให้มีนักบวช หลังจากที่ท่านศาสดามุฮัมมัดเสียชีวิต ศาสนาอิสลามเริ่มเกิดความแตกแยก ฝ่ายหนึ่งเรียกว่าฝ่ายซุนนี (Sunni) คือมุสลิมฝ่ายที่อยู่ภายใต้การปกครองของสาวกท่านศาสดา ทำหน้าที่เป็นประมุขของอาณาจักรอิสลาม ซึ่งหลังจากท่านศาสดาเสียชีวิต ได้มีการเลือกตั้งเพื่อหาตัวผู้นำ มีทั้งหมดสี่ท่าน ท่านแรกคือ คอลิฟะฮ์ (กาหลิบ) อับอบักร (Abu Bakr) คอลิฟะฮ์ อุมร์ (Umar) คอลิฟะฮ์ อุสมาน (Uthman) และคอลิฟะฮ์ อาลี (Ali) ซึ่งหลังจากคอลิฟะฮ์ทั้งสี่ท่านนี้แล้ว ได้มีการตั้งราชวงศ์ต่างๆมากมาย ทำให้อาณาจักรอิสลามไม่มีความเป็นเอกภาพ เช่น ราชวงศ์ อุมัยยาด (Umayyad) ราชวงศ์อับบาซิด (Abbasid) โดยมีมุสลิมอีกฝ่ายหนึ่งคิดว่าตำแหน่งประมุขของรัฐอิสลามต่อจากท่านศาสดามุฮัมมัดนั้นสมควรที่จะเป็นท่านอาลี ผู้เป็นหลานของท่านศาสดามิใช่ท่านอับอบักร ได้แยกตัวออกมา และแต่งตั้งท่านอาลีเป็นผู้นำและเป็นอิมามคนแรก และอิมามฮาซันและสุเียน บุตรชายของท่านอาลี ตามลำดับ (อิมรอนมะลูลิม และ จรัญ มะลูลิม, 2534)

แต่ต้นเหตุของความแตกแยกที่ทำให้ฝ่ายซุนนีและชีอะฮ์ ขัดแย้งกันอย่างรุนแรงนั้น เริ่มมาจากเมื่อวันที่ 10 ตุลาคม ค.ศ. 680 สมัยที่ท่านอิมามฮุเซน (Huseyn) และบรรดานักการศาสนาชาวชีอะฮ์อีกจำนวนหนึ่ง ได้ถูกบุตรชายของราชวงมุอาวิยะฮ์ (Muaviah) สังหารและยึดอำนาจการปกครองที่เมืองกัรบลา (Karbala) ในประเทศอิรักที่ทำให้ชาวชีอะฮ์รู้สึกว่าตนเองไม่ได้รับความเป็นธรรมจากผู้ปกครองของราชวงศ์ซุนนีที่ฝังลึกอยู่ในความทรงจำ จึงได้แยกตนเองออกมาจากการปกครองของคอลิฟะฮ์ และเรียกตัวเองว่า “ชีอะฮ์อาลี” หมายความว่าพรรคพวกของท่านอาลี

นอกจากนั้น มุสลิมชีอะฮ์ยังนับถืออิมาม ซึ่งแยกย่อยลงไปอีก นิยายย่อยๆ ในชีอะฮ์ที่สำคัญมีอยู่สามนิกายคือ กลุ่มนับถืออิมามทั้งห้า (The five Imam) ที่นับถืออิมามต่อจากท่านฮุเซน 5 ท่าน กลุ่มนับถืออิมามทั้งเจ็ด (The Seven Imam) ที่นับถืออิมามต่อจากท่านอาลี 7 ท่าน และสาขาอิมามสิบสอง (The Twelver Imam) หรือชีอะฮ์ สาขาอิษนาอัสรีย

ประมุขของฝ่ายซุนนีก็คือผู้สืบต่อจากศาสดามุฮัมมัดในฐานะประมุขของอาณาจักร แต่ในด้านศาสนจักรนั้น คอลิฟะฮ์ไม่มีอำนาจเข้าไปก้าวก่าย ซึ่งต่อมาได้มีผู้ที่เชี่ยวชาญในเรื่องของการอ่านและการแปลคำภีร์อัลกุรอาน และผู้ที่บันทึกคำพูดและการปฏิบัติของท่านศาสดา หรือที่เรียกว่า หะดิษ (Al - Hadith) เพื่อเป็นกรณีศึกษาแก่คนรุ่นหลัง นักประติษฐ์เหล่านี้ได้นำเอากฎหมายเข้ามาปรับให้เข้ากับศาสนวิทยาเพื่อเอาไว้เป็นเครื่องมือกีดกันคำสอนของพวกนอกศาสนา ในขณะที่

ราชวงศ์อุมัยยาด (ค.ศ.661 - 749) ที่เป็นราชวงศ์แรกของมุสลิมกลับละเลยไม่เอาใจใส่ต่อกลุ่มผู้มีความรู้ทางศาสนาและนักประดุษฐ์ดังกล่าว

ต่อมาในราชวงศ์ที่สอง คือราชวงศ์อับบาซิด (749 – 1258) สถานะของนักการศาสนาและนักประดุษฐ์มีความมั่นคงขึ้นมาก (อิมรอน มะลูลิม, 2533) เป้าหมายหลักของนักการศาสนาเหล่านี้คือมุ่งอยู่ที่การให้เหตุผล การบังคับใช้และการสอนกฎหมายอิสลามอันเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตในทุกด้าน ไม่เพียงแต่ด้านศาสนาเท่านั้น และการเรียนการสอนศาสนานั้นเป็นสถาบันการศึกษาแห่งเดียวที่มีการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง ดังนั้น ความรู้จึงกระจุกตัวอยู่ที่นักวิชาการด้านศาสนาเท่านั้นที่ได้รับการศึกษาสูง

ดังนั้นอำนาจของฝ่ายศาสนาจึงค่อยๆ เพิ่มขึ้นอย่างมั่นคงและต่อเนื่องมีอิทธิพลมากในการชี้นำสังคม ได้รับการยกย่องและเชือฟัง และยิ่งกว่านั้นมียอำนาจในการควบคุมสาธารณูปโภคต่างๆ ได้ด้วย เช่น โรงเรียน โรงพยาบาล และสถาบันหลักอย่างศาล ได้ด้วย แต่ฝ่ายศาสนายังไม่สามารถที่จะควบคุมกองทัพได้ ดังนั้น ทำให้ฝ่ายทางโลกหรือฝ่ายรัฐบาลสามารถปฏิเสธการเรียกร้องของฝ่ายศาสนาได้

ที่กล่าวมาข้างต้นนั้นเป็นบทบาทของนักการศาสนาฝ่ายซุนนี ส่วนฝ่ายชีอะฮ์นั้น ถือว่าบรรดาอิมามทั้งหลายเป็นผู้บริสุทธิ์ ปราศจากซึ่งความผิดพลาดทั้งมวล และมีสิทธิ์เด็ดขาดในการปกครองชุมชน ทั้งด้านศาสนจักรและอาณาจักร โดยเฉพาะกลุ่มอิมามสิบสอง มีความเชื่อว่าอิมามคนสุดท้าย ที่ชื่อว่าอิมามมะฮ์ดี (Mahdi) ได้หลบซ่อนตัวอยู่ตั้งแต่มีอายุได้ 12 ปี (ค.ศ.864) (อิมรอน มะลูลิม, 2533) ตามความเชือของชาวชีอะฮ์นั้น เชื่อว่าอิมามมะฮ์ดีจะกลับมาปรากฏตัวอีกครั้งหนึ่ง โดยการหายตัวของอิมามมะฮ์ดีนั้นแบ่งเป็นสองระยะ ระยะแรกเรียกว่า “ระยะการซ่อนตัวน้อย” (Lesser occupation) ในระยะนี้อิมามมีการติดต่อกับสาวกของท่านเป็นครั้งคราว ส่วนระยะที่สองเรียกว่า ระยะซ่อนตัวใหญ่ (Greater occultation) คือหลังจากที่สาวกของอิมามคนสุดท้ายของอิมามมะฮ์ดี ชื่อ อาลี อิบนิมุฮัมมัด อัสมาริ (Ali ibn Muhammad al - Smare) เสียชีวิตลง ใน ค.ศ.940 อิมามมะฮ์ดีก็ไม่ได้ติดต่อกับผู้ใดอีกเลย ซึ่งจะเป็นเช่นนี้จนถึงวันสิ้นโลก อิมามมะฮ์ดีจะมาปรากฏตัวอีกครั้งในฐานะของผู้ช่วยให้รอดพ้น (Al - Mahdi)

การซ่อนตัวของอิมามนี้ถือว่าเป็นแนวคิดสำคัญของศาสนาอิสลามชีอะฮ์ สาขาอิหมานอัยรีย์ ที่มีผู้นับถือมากที่สุดในอิหร่าน กลุ่มนี้เชื่อว่านักการศาสนาที่มีความรู้ความเชี่ยวชาญมากที่สุด เรียกว่า มุจตาฮิด (Mujtahid) นั้นสามารถรู้ถึงความต้องการของอิมามที่ซ่อนตัวอยู่ได้ดีที่สุด เรื่องเล่าของท่านอิมามมะฮ์ดีนี้เป็นเรื่องราวกันมีพล้งอยู่ในแนวคิดของชีอะฮ์ สาขาอิมามสิบสอง ที่เน้นในเรื่องของการเสียสละเพื่อบำรงความยุติธรรมและการต่อสู้ของผู้ถูกกดขี่ ดังนั้นนักการศาสนาชีอะฮ์จึงต้องเผยแพร่วาทะนี้เพื่อรอรับการกลับมาปกครองอีกครั้งของอิมามมะฮ์ดีด้วย

สิ่งที่ชีอะฮ์สาขาอิมามสิบสองนี้ให้ความสำคัญมากที่สุดคือ การสละชีพของอิมามฮุเซนในอิรัก การร้องไห้คร่ำครวญถึงวีรกรรมของท่านอิมามฮุเซนในการเผชิญหน้ากับศัตรูอย่างยาซิด (Yazid) แห่งราชวงศ์อุมัยยะด ชาวชีอะฮ์ถือว่าท่านอิมามฮุเซนนี้เป็นตัวแทนของการเผชิญหน้ากับการกดขี่อันอยุติธรรม ดังนั้นชาวชีอะฮ์จึงต้องปฏิบัติตามท่านอิมามฮุเซนว่าการเสียสละของท่านนั้นเป็นสิ่งที่ยิ่งใหญ่ และชาวชีอะฮ์จะต้องพิสูจน์ว่า การตายของท่านอิมามฮุเซนจะไม่สูญเปล่า ดังนั้นสำนักคิดชีอะฮ์จึงเป็นปฏิปักษ์กับกษัตริย์และรัฐบาลที่นิยมทางโลก

อำนาจของนักการศาสนาชีอะฮ์

ในลำดับต่อไปจะได้กล่าวถึงฐานอำนาจของนักการศาสนาชีอะฮ์ ว่าเหตุใดจึงมีอำนาจการปกครองมากกว่านักการศาสนาของซุนนี

ฐานอำนาจของนักการศาสนาชีอะฮ์ที่แข็งแกร่งนั้น คือ การสร้างหลักการชีอะฮ์ สาขาอิมามสิบสองและทฤษฎีด้านกฎหมาย ที่มีมาก่อนการสร้างรัฐชีอะฮ์ในอิหร่านหลายทศวรรษ หลักการของชีอะฮ์จึงมีความเป็นอิสระไม่เหมือนของซุนนี ที่ต้องอยู่ภายใต้การปกครองของรัฐบาลที่อ้างว่ามีอำนาจสูงสุดในทางการเมือง กลุ่มชีอะฮ์ไม่มีผู้ที่จะมาทำให้อำนาจของนักการศาสนาอ่อนแอลงในทางตรงกันข้าม ฝ่ายศาสนาสามารถอ้างสิทธิ์ในการควบคุมรัฐบาลได้อีกด้วย (จรัญ มะลูลีม, 2534) โดยให้ความสำคัญต่อสถาบันนักการศาสนาชั้นสูง หรือสถาบันอิมาม

สถาบันอิมามนั้นถือว่าเป็นสถาบันหลักของนักการศาสนาชีอะฮ์ เป็นไปในลักษณะของการสืบสายโลหิตของผู้มีความสามารถพิเศษที่สามารถอธิบายความหมายอันลึกซึ้งของ โองการแห่งพระเจ้าเป็นเจ้า (Revelation) ซึ่งแนวความคิดเรื่องสถาบันอิมามนี้แตกต่างกันไปในแต่ละสาขาไม่เพียงแต่จำนวนของอิมามเท่านั้น แต่ในเรื่องของการเผยแพร่และวิธีปฏิบัติด้วย แต่แนวความคิดเรื่องอิมามมะฮ์ดีนั้นเป็นแนวคิดที่ได้รับความนิยมเชื่อถืออย่างมากในอิหร่าน ซึ่งเชื่อว่าตราบไคที่อิมามยังซ่อนตัวอยู่นั้นอำนาจการปกครองของรัฐบาลใดๆก็ตามถือว่าไม่มีความชอบธรรมในการปกครองอย่างแท้จริง จะมีก็เพียงอำนาจ (power) แต่ปราศจากอำนาจที่ชอบธรรมในการปกครองรัฐ (Authority) ยิ่งกว่านั้นกฎหมายของชีอะฮ์มิได้มีช่องว่างให้จัดตั้งรัฐขึ้นมาหลังจากที่อิมามไปซ่อนตัว ดังนั้นฝ่ายศาสนาจึงถือว่ารัฐรวมถึงรัฐบาลที่นิยมทางโลกเป็นสิ่งที่ไม่ถูกต้องนอกผู้ทรงสิทธิ์ที่ถูกต้องคือบรรดาอิมามเท่านั้น

ตามหลักการของชีอะฮ์ หน้าที่ของผู้ศรัทธา คือ มีความศรัทธาอย่างมั่นคงในพระเจ้าและศาสนของพระองค์และการเชื่อฟังโดยไร้ข้อโต้แย้ง (Submission) หรือเรียกว่า “วิลายัต” (vilayat) ภายในตัวอิมามที่ซ่อนตัวอยู่ ในขณะที่เดียวกันก็ต้องให้ผู้ที่มีความรู้มากที่สุดในชุมชนที่มาจากนักการศาสนาเป็นผู้ปกครองเรียกว่า มุจตาฮิด (Mujtahid) หน้าที่ของมุจตาฮิดนั้นคือการเป็นผู้นำของสังคม แต่ก็ยังมีความคิดเห็นที่ขัดแย้งกันอยู่ในเรื่องหน้าที่ของมุจตาฮิดเองในนิกายชีอะฮ์ เช่นพวกอัครบารี

(Akbari) ซึ่งมีมากในอิรัก ในช่วง ค.ศ.1736 – 1785 นั้นปฏิเสธว่าอำนาจของมูจตาฮิดนั้นไม่เกี่ยวข้องกับอำนาจของอิมาม

ส่วนพวกซัยค์ นั้นถือว่า มูจตาฮิดนั้นไม่ควรค่าในการเป็นตัวแทน หรือผู้ส่งสาร Messenger ระหว่างอิมามกับประชาชน จึงจำเป็นต้องมีตัวแทนที่เปรียบเสมือนว่ามาจุติยังโลกเพื่อทำหน้าที่สื่อทางนำของพระเจ้าเป็นพิเศษ นั่นคือ “ชีอะฮ์ผู้สมบูรณ์แบบ” ผู้มีการติดต่อโดยตรงกับอิมามที่ซ่อนตัวอยู่ ทำให้มูจตาฮิดไม่มีความจำเป็นอีกต่อไป แต่ในทางปฏิบัติแล้วบรรดานักการศาสนามีความใกล้ชิดกับชุมชน ทำให้พวกเขามีอำนาจในทางพฤตินัยมากขึ้น

ตามหลักการแล้ว นักการศาสนาจะต้องประพฤติดนให้เป็นแบบอย่างอันดีงาม เพราะนักการศาสนาคือผู้ที่สื่อสารระหว่างอิมามกับชุมชน ส่วนอิมามนั้นคือผู้สื่อสารระหว่างพระเจ้าเป็นเจ้ามายังบรรดาสาวก แต่อย่างไรก็ตามบรรดานักการศาสนานั้นไม่สามารถที่จะอ้างตัวว่าเป็นผู้ที่ไม่มีอะไรผิดพลาด (Infallible) เหมือนกับอิมามได้ แต่ความคล้ายกันระหว่างนักการศาสนาและอิมามนั้นคือเป็นศูนย์กลางในการอ้างอิงและทางนำแก่สังคมของชาวชีอะฮ์ นี่จึงเป็นมูลเหตุแห่งอำนาจทางการเมืองของนักการศาสนา

เงื่อนไขของการเป็นผู้นำสังคมชีอะฮ์นั้น คือ ตำแหน่งมาร์ยาอี – ตักลิด (Marjai - Taqlid) คือตำแหน่งมูจตาฮิดที่ดีกว่าผู้อื่นทั้งหมด แนวคิดเรื่องตักลิดนี้เป็นรากฐานสำคัญของตำแหน่งผู้นำในสังคมชีอะฮ์ ชาวชีอะฮ์ทุกคนต้องเลือกมูจตาฮิดที่ยังมีชีวิตอยู่หนึ่งคนเพื่อเป็นแบบอย่างของตนเองและทำตามแบบอย่างและคำสั่งของมูจตาฮิดที่ตนเองเลือกด้วย

จากหลักการนี้ ความสัมพันธ์ระหว่างมูจตาฮิดกับนักการศาสนามีการปรับปรุงให้ใหม่อยู่เสมอ ผลของความเชื่อมโยงนี้อยู่ในทางการเมืองมากกว่าทางทฤษฎี คือ มูจตาฮิดนั้นรักษาไว้ซึ่งผลประโยชน์ของตนมากกว่าที่จะนำพาประชาชนให้เข้าใจในความศรัทธา และมูจตาฮิดยังเป็นผู้ครอบครองและรักษาไว้ซึ่งผลประโยชน์ของผู้ที่ยังไม่บรรลุนิติภาวะ เช่นที่ดิน หรือว่าเงินบริจาคเพื่อการกุศลต่างๆ ในช่วงปี ค.ศ.1785 – 1925 ในอิหร่าน สถาบันตุลาการนั้นตกอยู่ท่ามกลางการแย่งกันแย่งชิงอำนาจบริหารระหว่างฝ่ายศาสนากับฝ่ายรัฐบาล ศาลที่นักการศาสนาบริหารเรียกว่า ชารี (Shari) ซึ่งใช้กฎหมายอิสลาม ส่วนฝ่ายรัฐบาลนั้นควบคุมศาลที่ใช้กฎหมายจากฝ่ายนิติบัญญัติแต่ก็ต้องพึ่งพานักการศาสนาในการวินิจฉัยปัญหาข้อกฎหมายด้วย

2.5 ชีอะฮ์ในอิหร่าน

การที่ศาสนาอิสลามนิกายชีอะฮ์กลายเป็นศาสนาประจำชาติของอิหร่าน เริ่มตั้งแต่ ค.ศ. 1501 นั้น ชาวอิหร่านมีความผูกพันอย่างลึกซึ้งกับประวัติศาสตร์ของชีอะฮ์ ในฐานะรัฐชีอะฮ์เพียงรัฐเดียวในโลก ในช่วงเวลานี้เองที่สถาบันศาสนานิกายชีอะฮ์เกิดขึ้นและเริ่มมีพัฒนาการอย่างมั่นคง แต่การปฏิเสธอำนาจรัฐบาลทางโลกของฝ่ายศาสนายังคงไม่มีความชัดเจน ส่วนหนึ่งมาจากกษัตริย์ในยุคนั้นนำเอาลัทธิที่บูชาความลึกลับ (Sufism) เข้ามาเป็นแนวทางปกครองบ้านเมือง ในเวลาเดียวกันฝ่ายศาสนาก็เริ่มแข็งแกร่งขึ้นและมีอำนาจจากการที่เป็นผู้ควบคุมสังคม ทำให้สถานภาพของนักการศาสนายิ่งมั่นคงขึ้นอีกเมื่อราชวงศ์ซาฟาวิดล้ม หลังจากนั้นก็เป็นช่วงสุญญากาศของอำนาจทางการเมืองก่อนที่ราชวงศ์กอญูร์ จะปกครองอิหร่านต่อไปในปี 1785 – 1925 ช่วงสุญญากาศนี้ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐบาลกับนักการศาสนาเปลี่ยนไปเพราะเหตุผลสองอย่าง ประการแรกคือพัฒนาการของกฎหมายชีอะฮ์ที่ให้อำนาจมูจตาฮิดในการชี้นำชุมชนถึงขั้นสามารถที่จะเป็นผู้ปกครองชุมชนได้ แต่นักการศาสนาในสมัยซาฟาวิดมิได้โต้แย้งเรื่องความชัดเจนในการตีความกฎหมาย ประการที่สอง การที่กษัตริย์ในราชวงศ์ กอญูร์ตั้งสมณนามตนเองว่า “เงาแห่งพระเจ้า” จึงสร้างความไม่พอใจแก่ฝ่ายนักการศาสนาที่ปวารณาตัวเป็นตัวแทนของอิมามที่คิดว่าฝ่ายกษัตริย์ใช้ศาสนาเป็นเครื่องมือในการสร้างความชอบธรรมให้ตนเอง ความขัดแย้งนี้เป็นสาเหตุของการทำทลายอำนาจระหว่างรัฐกับฝ่ายศาสนาตลอดศตวรรษที่ 19 ฝ่ายศาสนาถือว่ากษัตริย์ก็เป็นเช่นเดียวกับคนทั่วไป ที่ต้องเป็นสาวกของมูจตาฮิดคนใดคนหนึ่งและต้องเชื่อฟังต่อคำสั่งของมูจตาฮิด

ดังนั้น ตั้งแต่เริ่มสถาปนาศาสนาอิสลามนิกายชีอะฮ์ในอิหร่าน การบริหารบ้านเมืองของรัฐบาลนั้นต้องอยู่ภายใต้การกำกับดูแลของฝ่ายศาสนา ในสมัยราชวงศ์กอญูร์ ปี ค.ศ. 1785 - 1925 กษัตริย์ปกครองอย่างกดขี่และต่อต้านการชี้นำของมูจตาฮิด จึงเท่ากับเป็นศัตรูกับนักการศาสนา ผลก็คือฝ่ายศาสนาไม่ยอมมีปฏิสัมพันธ์ที่ดีกับฝ่ายรัฐบาลเนื่องจากถือว่าไม่มีความชอบธรรม ถึงขั้นที่ว่านักการศาสนาบางคนถึงกับวินิจฉัยว่าทรัพย์สินของฝ่ายรัฐบาลนั้นเป็นสิ่งที่ต้องห้ามในการบริหารราชการแผ่นดิน แม้ว่าฝ่ายศาสนาก็หลีกเลี่ยงการมีปฏิสัมพันธ์กับฝ่ายรัฐบาลไม่พ้น เพราะตามธรรมเนียมปฏิบัติ รัฐบาลมีอำนาจหน้าที่ในการตั้งหัวหน้ากิจการฝ่ายศาสนาอิสลาม (Shaykh-al – islam) และ ผู้ที่ทำหน้าที่ผู้นำละหมาดและเทศนาสั่งสอนคุณธรรมในวันศุกร์ (Imam Jumah) แต่บุคคลเหล่านี้ก็มีได้ตกเป็นเครื่องมือของรัฐบาลแต่อย่างใด (อิมรอน มะดูลีม, 2533)

อย่างไรก็ตามฝ่ายศาสนาและฝ่ายรัฐนั้นมีข้อแตกต่างกันในเรื่องความมั่นคงแห่งอำนาจ อำนาจของฝ่ายศาสนานั้นเป็นถือเป็นพันธกิจที่จะต้องกระทำต่อสังคม ส่วนอำนาจของฝ่ายรัฐบาล นั้นมักจะขึ้นอยู่กับภาระการประจบสอพลอและความพอใจของกษัตริย์และขุนนาง ส่วนความใกล้ชิดกับประชาชนนั้นฝ่ายศาสนามีมากกว่า

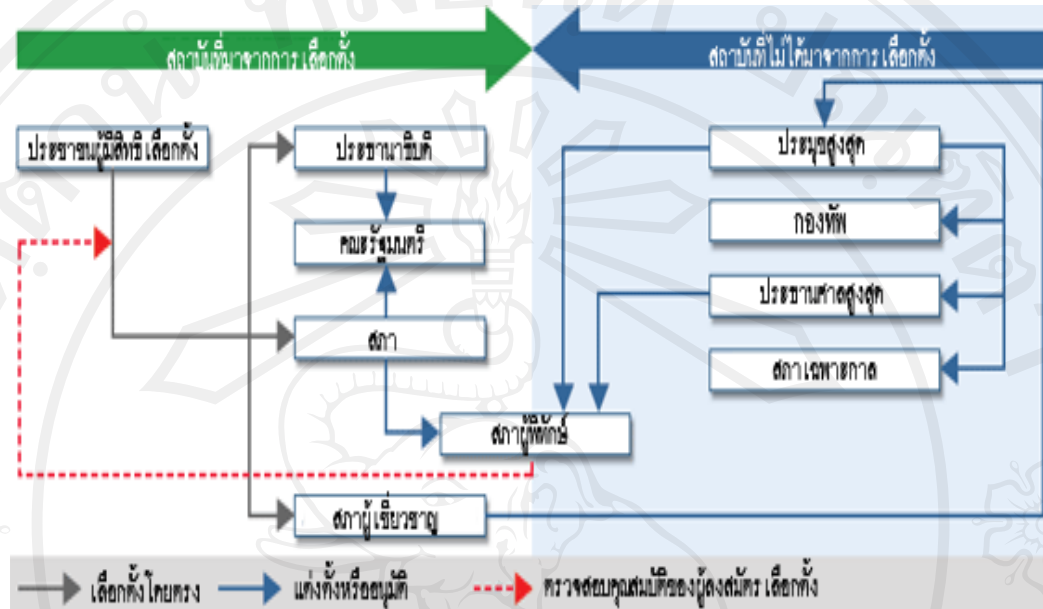
กล่าวโดยสรุปแล้วนิกายชีอะฮ์ในอิหร่านเป็นทางเลือกเพียงทางเดียวที่จะเปลี่ยนแปลง ระบบการปกครองในอิหร่านได้ โดยเป็นเรื่องของอุดมการณ์ที่ฝังอยู่ในจิตสำนึกของชาวอิหร่าน สถาบันศาสนามีความมั่นคงอย่างมากและได้รับการยกย่องจากบุคคลทั่วไป ซึ่งถ้าจะเปรียบกับทาง โลกแล้วก็เหมือนกับผู้นำของขบวนการต่างๆ ส่วนในด้านหลักการนั้น สถาบันศาสนามีความ เหนือกว่ารัฐในเรื่องของศีลธรรมและจริยธรรม ดังนั้น เมื่อสถาบันศาสนาเรียกร้องให้ประชาชนทำ สงครามเพื่อศาสนา ประชาชนผู้อยู่ใต้คำสั่งของมูจตาฮิดก็จะต้องปฏิบัติตามและระบอบอิสลามนั้นเปิด โอกาสให้มีการตีความคำสอนของศาสนาอย่างเสรีเพื่อให้เข้าถึงจิตใจคนทุกกลุ่มได้

อีกประการหนึ่งคือ สถาบันศาสนาสามารถที่จะหลีกเลี่ยงการตรวจสอบจากรัฐบาลด้วย การใช้การตีความในคำสอนของศาสนาแทนการปลุกระดมประชาชนตรงๆได้ และสามารถชี้ เหตุการณ์ในประวัติศาสตร์ทำให้ประชาชนเป็นศัตรูกับรัฐบาล เนื่องจากนักการศาสนามาจากคนทุก ระดับในสังคมจึงมีความสัมพันธ์กับกลุ่มต่อต้านรัฐบาลกลุ่มอื่นๆได้ ส่วนปัจจัยด้านการเงินนั้นถือว่า มีความสำคัญอย่างหนึ่ง นักการศาสนาสามารถที่จะระดมทุนจากชนชั้นพ่อค้าได้อย่างมหาศาล ใน ด้านอาวุธ สถาบันศาสนาก็การติดต่อกับกองกำลังติดอาวุธที่ได้รับการฝึกฝนมาเป็นอย่างดี เช่น กลุ่ม มุจาฮิดีน คลาร์ก (Mujahideen – e klag) เป็นต้น ซึ่งเป็นกลุ่มกองกำลังติดอาวุธ กลุ่มนี้จึงเป็นปัจจัย สนับสนุนด้านกำลังทหารที่ดีในการต่อสู้กับระบอบกษัตริย์

ในแง่ของหลักการ อิสลามนิกายชีอะฮ์นั้นเหมาะสมอย่างมากที่จะใช้เป็นเครื่องมือในการ ต่อต้านระบอบกษัตริย์เนื่องจาก

1. ลักษณะของการต่อต้านที่มีอยู่ในนิกาย
2. เน้นเรื่องของการเสียสละอุทิศตนโดยไม่เสียดายชีวิต
3. แนวความคิดเรื่องของมัสยิดที่เป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ ผู้ใดจะละเมิดมิได้ฉะนั้นมัสยิดจึง กลายเป็นสถานที่ลี้ภัยสำหรับกลุ่มต่อต้านรัฐบาลซึ่งสามารถถูกละเว้นจากการคุกคามของอำนาจรัฐ ได้ (เจริญ มะลูลีม, 2541)

2.6 โครงสร้างของรัฐบาลอิสลามอิหร่านหลังปฏิวัติอิสลาม (ค.ศ.1979)



ภาพ 2.2 โครงสร้างทางการเมืองของอิหร่าน โดยแบ่งตามที่มาจากการเลือกตั้ง และจากการแต่งตั้ง หลังจากการตั้งรัฐอิสลามและยังคงใช้มาจนถึงปัจจุบัน

ที่มา : <http://www.prachatai.com/journal/2009/06/24738>

รัฐธรรมนูญของสาธารณรัฐอิสลามแห่งอิหร่านที่ประกาศใช้เมื่อปี ค.ศ.1979 นั้น ได้กำหนดโครงสร้างทางการเมืองการปกครองของรัฐบาลไว้ดังนี้

มาตรา 57 อำนาจอสูงสุดสามประการของสาธารณรัฐอิสลามคือ อำนาจนิตินบัญญัติ อำนาจบริหาร และอำนาจอตุลาการ ซึ่งอำนาจเหล่านี้ถูกดำเนินการภายใต้การควบคุมดูแลตรวจสอบของผู้นำทางศาสนา ให้เป็นไปตามบทบัญญัติแห่งมาตราของรัฐธรรมนูญฉบับปัจจุบันที่ติดตามมา อำนาจทั้งสามเหล่านี้ ต่างเป็นอิสระต่อกันและประธานาธิบดีคือตัวเชื่อมระหว่างอำนาจทั้งสาม

2.7 อิหร่านภายหลังการปฏิวัติ (ค.ศ.1979-1990)

ก่อนที่รัฐบาลเดิมของชาห์จะถูกโค่น อิมาม โคมัยนี ได้ตั้งรัฐบาลซ้อนขึ้นมาเป็นการชั่วคราว นำโดยนายมะฮ์ดี บาซาร์กัน (Mehdi Bazargan) เป็นนายกรัฐมนตรีในวันที่ 5 กุมภาพันธ์ ค.ศ.1979 และเพิ่มอำนาจในการตัดสินใจให้อยู่เหนือกว่าระบบศาลเดิม และได้ตั้งคณะรัฐมนตรีชุดใหม่ รัฐมนตรีผู้ใกล้ชิดกับอิมาม โคมัยนี ที่สุดคือ นาย อิบรอฮิม ยาซดี (Ibrahim yazdi) ดำรงตำแหน่งรองนายกรัฐมนตรีและรัฐมนตรีว่าการกระทรวงปฏิวัติ (Revolutionary Affair)

สภาการณ์ในอิหร่านหลังการปฏิวัติอิสลาม ผู้มีอำนาจที่แท้จริงคืออยาตุลเลาะห์ โคหม์นี วัตถุประสงค์ของโคหม์นีหลังได้ชัยชนะแล้วคือ การกำจัดผู้จงรักภักดีต่อชาห์และระบอบการปกครองเก่าออกไปและการใช้กฎหมายอิสลามอย่างเต็มรูปแบบ อิมามโคหม์นียังได้ตั้งองค์กรที่เคยเคลื่อนไหวในช่วงที่ตนเองลี้ภัยอยู่นอกประเทศ คือ สภาการปฏิวัติอิสลาม (Islamic Revolutionary Council) ที่มีอำนาจสูงสุดปกครองอิหร่านคู่ไปกับรัฐบาลชั่วคราว สมาชิกสภาแห่งนี้มีอำนาจในการสั่งจับกุมบุคคลใดๆ ที่เห็นว่ากระทำผิดได้ สามารถดำเนินคดีและลงโทษโดยใช้ศาลปฏิวัติ (Revolutionary Court) ที่สภานี้ตั้งขึ้นเองได้ นอกจากนั้นสภานี้ยังรับผิดชอบเรื่องของความมั่นคง หน่วยสืบราชการลับ การควบคุมอาวุธด้วย โดยทำงานผ่านคณะกรรมการปฏิวัติ (Revolutionary Committer) ที่มีอยู่ทั่วประเทศอิหร่าน ในกรุงเตหะรานเองก็มีคณะกรรมการปฏิวัติอยู่ถึง 14 คณะ โดยการดูแลของมุฮัมมัด เรซา มะฮ์ดะวี กานี (Muhammad Reza Mahdavi kani) และยังแยกเป็นอนุคณะกรรมการดูแลในด้านอื่นๆ อีก เช่น สาธารณูปโภค การบรรเทาทุกข์แก่ประชาชน เป็นต้น

ก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง กลุ่มนิยมโลกวิสัย (Secularist) ต่อต้านแนวคิดเรื่องศาสนาหรืออิสลามของโคหม์นีอย่างรุนแรง ประเด็นหลักของการต่อต้านอยู่ที่การใช้อำนาจของสภาปฏิวัติและการพิพากษาคดีของศาลปฏิวัติ รวมทั้งเรื่องการลิดรอนสิทธิสตรี ผู้ต่อต้านได้มีการจัดตั้งกลุ่มขึ้นมาใหม่ชื่อว่ากลุ่มแนวหน้าประชาธิปไตยแห่งชาติ (National Democracy Front) ในต้นเดือนมีนาคม ค.ศ.1979 หัวหน้ากลุ่มชื่อ นาย ฮิดายัตุลเลาะห์ มาดีเน ดัฟตารี (Hedayatullah Matine Daftari) ข้อเรียกร้องของกลุ่มนี้คือการให้ประชาชนลงคะแนนเสียงเพื่อล้มเลิกการปกครองระบอบกษัตริย์ก่อนแทนที่จะเป็นการลงประชามติว่าจะยอมรับศาสนาอิสลามตามแบบที่โคหม์นีร่างไว้หรือไม่ และยังเรียกร้องให้มีการตั้งสภาประสานงานการปฏิวัติเพื่อควบคุมรัฐบาลชั่วคราวนี้อีกด้วย เพื่อการร่างรัฐธรรมนูญใหม่ของอิหร่าน นโยบายของกลุ่มแนวหน้าประชาธิปไตยแห่งชาตินี้คือต้องการที่จะถ่วงดุลอำนาจของสภาการปฏิวัติโดยกลุ่มนิยมโคหม์นีนั่นเอง

เดือนเมษายน ค.ศ.1979 อิมามโคหม์นีได้จัดให้มีการลงประชามติในการจัดตั้งรัฐอิสลาม แต่ได้รับการคัดค้านจากกลุ่มแนวหน้าแห่งชาติ กลุ่มฝ่ายซ้ายและนักการศาสนาคนสำคัญอย่างอยาตุลเลาะห์ ชารีอัตมาดารี (Ayatullah Shariatmadari) ชนกลุ่มน้อยในอิหร่านและกลุ่มอื่นๆ ที่ต่อต้านการลงประชามตินี้ ชนรัฐบาลอิหร่านต้องออกพระราชกำหนดลดอายุของผู้มีสิทธิออกเสียงประชามติจาก 18 ปีเป็น 16 ปี เพื่อให้จำนวนผู้มีสิทธิมากขึ้น อิมามโคหม์นีประกาศตั้งสาธารณรัฐอิสลามขึ้นในวันที่ 1 เมษายน ค.ศ.1979 โดยยังไม่ลงประชามติ แต่ความหมายของคำว่า “รัฐอิสลาม” นั้นยังเป็นที่ถกเถียงกันอยู่ โดยโคหม์นีต้องการใช้คำว่า “สาธารณรัฐอิสลาม” แต่กลุ่มฝ่ายซ้ายต้องการให้ใช้คำว่า “สาธารณรัฐประชาธิปไตยอิสลาม” ส่วนพวกหัวสมัยใหม่ (Secularist) กับ

กลุ่มหัวรุนแรงบางกลุ่มก็สนับสนุนระบอบสาธารณรัฐแทนที่ระบอบกษัตริย์ แต่มีเงื่อนไขว่า จะต้องมีการเลือกตั้งในสภากาภิวัติเพื่อร่างรัฐธรรมนูญใหม่

เหตุการณ์ที่เป็นการตอกย้ำความตึงเครียดต่อความสัมพันธ์ระหว่างอิหร่านกับ สหรัฐอเมริกาอีกครั้งคือ เมื่อวันที่ 4 พฤศจิกายน ค.ศ.1979 เมื่อกลุ่มนักศึกษาอิหร่านใช้กำลังบุกยึด สถานทูตสหรัฐในกรุงเตหะราน และจับเจ้าหน้าที่เป็นตัวประกันนานถึง 444 วัน เพื่อแลกกับการที่ สหรัฐให้ที่พักพิงต่อ อดีตกษัตริย์ ชาส์ ที่ไปลี้ภัยอยู่ในสหรัฐ ข้อเรียกร้องของนักศึกษาเหล่านี้คือการ แลกเปลี่ยนตัวประกันระหว่างชาห์กับเจ้าหน้าที่การทูต และต้องการให้สหรัฐยอมรับในความผิด ของชาห์ในการก่ออาชญากรรมในอิหร่าน แต่สหรัฐปฏิเสธข้อเสนอ พร้อมทั้งอายัดทรัพย์สินของ อิหร่านทั้งหมดในสหรัฐ (บรรจง บินกาชัน, 2522)

เหตุการณ์ในครั้งนี้ นำมาซึ่งการประกาศตัดสัมพันธ์ทางการทูตของสหรัฐอเมริกาต่อ อิหร่าน เมื่อวันที่ 24 เมษายน ค.ศ.1981 โดยให้รัฐบาลสวิตเซอร์แลนด์เป็นผู้ดูแลผลประโยชน์ของ สหรัฐในอิหร่าน และรัฐบาลปากีสถานเป็นผู้ดูแลผลประโยชน์ของอิหร่านในสหรัฐ ข้อกล่าวหาของ สหรัฐต่ออิหร่านคือ การขัดขวางกระบวนการสันติภาพในตะวันออกกลาง สร้างอาวุธนิวเคลียร์ และ สนับสนุนการก่อการร้าย (จรัญ มะลูลีม, 2534)

อย่างไรก็ตาม การปฏิวัติอิสลามในอิหร่านมีความหมายและผลกระทบที่ลึกซึ้งกว่าการ โคลนล้มรัฐบาลเดิมและสถาปนารับบาลใหม่ขึ้นแทน การ โคลนล้มรัฐบาลของชาห์นั้นมีต้นเหตุมาจาก กระแสความไม่พอใจของฝ่ายนักการศาสนาและต้อง การนำอัตลักษณ์ของชีอะฮ์มาใช้ในอิหร่าน แทนการเปลี่ยนแปลงให้เป็นตะวันตก การที่อิมามโคมัยนีสามารถสร้างรัฐบาลอิสลามและนำเสนอ นโยบายใหม่ในการปกครองอิหร่านโดยได้รับการสนับสนุนจากประชาชนนั้น มีผลสะท้อนต่อโลก อาหรับอยู่พอสมควร (อภิชาติ ชินวรรโณ, 2529)

ถึงแม้ว่าการปฏิวัติในอิหร่านนั้นจะใช้ชื่อว่าการปฏิวัติอิสลาม แต่สาระสำคัญแห่งการ ปฏิวัติแล้ว เป็นลักษณะเฉพาะของชาวชีอะฮ์ แต่เมื่ออิมามโคมัยนีได้วิพากษ์วิจารณ์รัฐบาลอาหรับ อื่นๆว่ามีโซอิสลามที่แท้จริงและปราศจากคุณค่า รัฐบาลอาหรับหลายประเทศไม่ยอมรับการปฏิวัติ ของอิมามโคมัยนี แต่กระแสดการปฏิวัติยังคงได้รับความนิยมในบรรดาชาวอาหรับหนุ่มสาว ไม่ว่า จะเป็นซุนนี หรือว่า ชีอะฮ์ก็ตาม จนรัฐบาลอาหรับเกรงภัยจากการปฏิวัติที่จะมาสั่นคลอนอำนาจ ของตนเอง จนเป็นชนวนเหตุให้อิหร่านก้าวเข้าสู่สงครามกับอิรัก

2.8 สงครามอิรัก - อิหร่าน

หลังจากที่อิหร่านเปลี่ยนแปลงการปกครอง วันที่ 22 กันยายน ค.ศ.1980 ประธานาธิบดี ชัคคัม ฮุสเซนแห่งอิรักจึงประกาศยกเลิกสนธิสัญญาที่ทำไว้กับอิหร่านในปี ค.ศ.1975 ว่าด้วยเรื่อง

ของแม่น้ำชัต อัล อาหรับ (Shat – Al Arab) เป็นพรมแดนกั้นระหว่างอิรัก – อิหร่านและใช้ประโยชน์ร่วมกัน โดยฝ่ายอิรักอ้างกรรมสิทธิ์เหนือแม่น้ำนี้ทั้งหมด แต่อิหร่านไม่ยินยอม(เจริญ มะลูลีม, 2540)

ประเทศอิรักเป็นประเทศหนึ่งที่มีชาวชีอะฮ์เป็นชนส่วนใหญ่ของประเทศถึงร้อยละ 60 ในขณะที่รัฐบาลอิรักนั้นเป็นชาซุนนี การปฏิวัติอิสลามในอิหร่าน กลายเป็นแรงบันดาลใจของชาวชีอะฮ์ในอิรักที่เริ่มเคลื่อนไหวทางการเมืองเพื่อต่อต้านรัฐบาลที่นิยมทางโลก ทำให้รัฐบาลอิรักหันถึงการกระทบกระเทือนถึงเสถียรภาพทางการเมืองภายใน

ในช่วงต้นของสงคราม อิรักเป็นฝ่ายได้เปรียบ เมื่ออิหร่านยังคงประสบปัญหาการเมืองภายในที่ยังคงมีการต่อต้านรัฐบาลอิสลามเป็นระยะๆ แต่ในช่วงหลัง อิหร่านสามารถตีโต้กลับโดยกองกำลังพิทักษ์การปฏิวัติอิสลาม (Revolutionary Guard) เมื่อปี ค.ศ.1982 อิหร่านสามารถที่จะยึดเมืองคอรัมชาห์คืนได้ แต่กองทัพอิรักยังสามารถสร้างความเสียหายแก่ทหารอิหร่านได้อย่างมาก การสู้รบดำเนินไปอย่างยืดเยื้อโดยมีเป้าหมายทางทหาร โรงงานอุตสาหกรรม โดยเฉพาะโรงกลั่นน้ำมันที่ถูกทำลายสร้างความเสียหายอย่างหนักแก่ทั้งสองฝ่าย โดยเฉพาะเมื่อเดือนมีนาคม ค.ศ.1983 ทหารอิรักได้ทำลาย บ่อน้ำมันของอิหร่านที่เนาว์รุช ออร์ดิซอร์ และชีรุส เป็นเหตุให้น้ำมันรั่วลงทะเลในอ่าวเปอร์เซียถึง 20,700 ตารากิโลเมตรเป็นเหตุให้การสูบน้ำขึ้นลงช้ากว่า

นอกจากสถานการณ์ทางทหารที่ชะงักงัน ด้านการเมืองก็ไม่มีวี่แววว่าแต่ละฝ่ายจะหันหน้าเข้าเจรจาเพื่อแก้ปัญหาระหว่างกัน ต่างฝ่ายต่างเสนอเงื่อนไขยุติสงครามที่อีกฝ่ายหนึ่งไม่อาจยอมรับได้ โดยเฉพาะอิหร่านที่ยืนกรานในการโค่นล้มประธานาธิบดีซัดดัม ฮุสเซนและพรรคบาธ (Ba'ath) รวมทั้งเรียกค่าเสียหาย 150,000 ล้านดอลลาร์สหรัฐ สหประชาชาติและกลุ่มประเทศต่างๆ ได้พยายามแสวงหาหนทางให้ทั้งสองฝ่ายระงับกรณีพิพาทโดยสันติวิธีแต่ไม่ประสบความสำเร็จ และเมื่อเริ่มปี ค.ศ.1984 สถานการณ์สู้รบก็ดูจะรุนแรงขึ้น อิหร่านกล่าวหาว่าอิรักใช้อาวุธเคมีในการทำสงคราม ส่วนอิรักได้ประกาศให้บริเวณตอนเหนือของอ่าวเปอร์เซียตั้งแต่บริเวณแม่น้ำชัต – อัล อาหรับมาจนถึงเมือง บุชีร์ (Bushehr) ซึ่งเป็นเขตปฏิบัติการทางทหาร และเตือนภัยเรือบรรทุกน้ำมัน และเรือสินค้าต่างๆ ที่ผ่านเข้าออกบริเวณนี้ โดยเจตนาที่จะปิดกั้นเส้นทางลำเลียงน้ำมัน อาหาร และยุทธโศปกรณ์ทางทหารของอิหร่านมิให้ผ่านอ่าวเปอร์เซีย

ในปี ค.ศ.1985 อิหร่านพยายามกดดันพรรคบาธของอิรักภายใต้ประธานาธิบดีให้ล้มลงแต่ไม่สำเร็จ เมื่อปีค.ศ.1986 องค์การสหประชาชาติออกมายอมรับว่าอิรักเป็นฝ่ายบุกอิหร่านก่อน แต่อิรักได้รับความช่วยเหลือเป็นอย่างดีจากประเทศอาหรับ โซเวียต และสหรัฐอเมริกา แต่ไม่สำเร็จ สงครามครั้งนี้ นับว่าเป็นสงครามที่ทั้งชั่วตะวันตกและตะวันออกรวมกันช่วยอิรักอย่างไม่เคยเป็นมาก่อน โดยโซเวียตเป็นผู้ขายอาวุธรายใหญ่ ส่วนความเข้มแข็งของอิหร่านนั้นขึ้นอยู่กับกองกำลังปฏิวัติ พาสดาราน (Pasdaran) และอาสาสมัคร บาสิจ (Basij) อิมามโคมัยนี ผู้นำสูงสุดของอิหร่าน

และผู้สนับสนุนกล่าวถึงการต่อสู้ครั้งนี้ว่า เป็นการต่อสู้ระหว่าง “โลกแห่งวิญญาณกับโลกแห่งวัตถุ” การต่อสู้ดำเนินไปอย่างต่อเนื่อง โดยฝ่ายอิหร่านต้องซื้ออาหารราคาแพงจากประเทศต่างๆ ทั้งจีนและเกาหลีเหนือ แต่สงครามก็ยังไม่มาถึงจุดแตกหัก (จรัล มะลูลีม และ อิมรอน มะลูลีม, 2534)

อิมามโคมัยนีเคยประณามอดีตประธานาธิบดี ชัคคัม สุสเซนของอิรักว่าเป็นพวก โลกวิสัย (Secularist) ที่นิยมตะวันตก และเป็นผู้นำที่เลวร้ายที่สุด การประณามเช่นนี้ทำให้ชัคคัมตอบโต้อย่างทันควัน โดยเฉพาะในกรณีทีครั้งหนึ่ง โคมัยนีเคยเข้ามาอาศัยอยู่ในเมืองนาจฟ ซึ่งเป็นเมืองศักดิ์สิทธิ์ของชาวชีอะฮ์ ชัคคัมกล่าวว่า “เขา (โคมัยนี) กินขนมปังของอิรักและดื่มน้ำจากแม่น้ำยูเฟรติส แต่เขาก็ยังออกศัตรู” ท้ายที่สุด ชัคคัมจึงขับไล่โคมัยนีออกจากอิรัก โคมัยนีต้องลี้ภัยไปอยู่กรุงปารีส ภายหลังการปฏิวัติได้ไม่ถึงหนึ่งปี ชัคคัมจึงเริ่มปฏิบัติการโจมตีอิหร่าน ชัคคัมกล่าวว่า “นี่ไม่ใช่สงครามเพื่อ (แย่งชิง) ดินแดนแต่เป็นสงครามระหว่างอิสลามกับพวกคหฺหมินศาสนา” (ศราวดี อารีย์, 2549)

สงครามอิรักอิหร่านนี้ดูเหมือนจะเป็นการขัดแย้งกันในเรื่องของปัญหาพรมแดน แต่นัยยะสำคัญของสงครามครั้งนี้คือการที่อิรักหวาดกลัวการขยายอิทธิพลของชีอะฮ์ และแนวคิดการปฏิวัติจากอิหร่าน

สงครามครั้งนี้ อิหร่านยืนยันกรานว่า สงครามจะยุติได้ก็ต่อเมื่ออิรักถอนทหารออกจากอิหร่าน โดยไม่มีเงื่อนไข นานาชาติต้องประณามอิรักในฐานะของผู้รุกรานและชดใช้ค่าปฏิกรรมสงครามแก่อิหร่าน และที่สำคัญคือให้ล้มระบอบการปกครองของชัคคัม สุสเซน ซึ่งตามความเป็นจริงแล้วเป็นไปได้ยากยิ่ง แต่แล้วเหตุการณ์ที่คนส่วนใหญ่คาดไม่ถึงเกิดขึ้นเมื่อประธานาธิบดีอิหร่านในขณะนั้นคือ นาย อาลี คามาเนอี ได้ส่งจดหมายไปยังเลขาธิการสหประชาชาติ นาย ฮาเวียร์ เปเรซ เดอ กเวญา เพื่อยอมรับมติที่ 598 ของคณะมนตรีความมั่นคงของสหประชาชาติ โดยจดหมายดังกล่าวพูดถึงการเสียชีวิตของผู้บริสุทธิ์ 290 คน เนื่องจากเครื่องบินถูกยิงตก ซึ่งกองกำลังของสหรัฐอเมริกาเป็นผู้ยิงเครื่องบินดังกล่าว โดยอ้างว่าเข้าใจผิด ไม่คิดว่าจะเป็นสายการบินพลเรือน ซึ่งเป็นเรื่องสะเทือนใจ เพราะคนเหล่านั้นเป็นผู้บริสุทธิ์ ดังนั้น การยุติสงครามจึงเป็นทางเลือกสุดท้าย ที่จะนำไปสู่ความยุติธรรมสันติภาพ และความมั่นคงในอ่าวเปอร์เซีย (จรัญ มะลูลีม และ อิมรอน มะลูลีม, 2534)

จากการสู้รบที่ดำเนินมาอย่างต่อเนื่องตั้งแต่ปี ค.ศ.1980 เป็นต้นมา ท่าทีของอิหร่านต่อความขัดแย้งกับอิรักมีดังนี้

อิหร่านปฏิเสธแผนสันติภาพต่างๆ อันเป็นผลมาจากความพยายามของหลายๆฝ่าย อาทิเช่น องค์การสหประชาชาติ องค์การการประชุมอิสลาม สันนิบาตอาหรับ และยังได้ตั้งเงื่อนไขที่สงครามจะยุติได้ดังนี้

- อิรักจะต้องถอนทหารออกจากอิหร่านทั้งหมดโดยไม่มีเงื่อนไข
- อิรักจะต้องชดใช้ค่าปฏิกรรมสงครามแก่อิหร่าน
- ให้นานาชาติประณามอิรักในฐานะผู้รุกราน
- ให้ล้มล้างระบอบการปกครองของประธานาธิบดีซัดดัม ฮุสเซน (อภิชาติ ชินวรรณโณ, 2529)

เมื่ออิรักและอิหร่านเจรจาหยุดยิงหลังจากที่สงครามเริ่มต้นมาตั้งแต่ปี ค.ศ.1981 – 1988 ตามมติที่ 598 ของสหประชาชาติ โดยประเด็นเร่งด่วนที่ทั้งสองประเทศต้องพิจารณาคือการถอนทหารออกจากแม่น้ำซัต – อัล อหรับ การแลกเปลี่ยนเชลยศึก และข้อพิพาทเรื่องเส้นแบ่งพรมแดนที่ชัดเจน นายอาลี อักบาร์เวลายาดี รัฐมนตรีต่างประเทศอิหร่านให้ความเห็นว่า เจตนารมณ์ที่แท้จริงของนายเดอ เกเวยา เลขาธิการสหประชาชาติ จุดประสงค์เพื่อการสร้างสันติภาพขึ้นในอ่าวเปอร์เซีย แต่ยังคงต้องประสบปัญหาในการดำเนินการเจรจาอย่างมาก

การเจรจาหยุดยิงมีผลบังคับใช้เมื่อปี ค.ศ.1988 จุดประสงค์เพื่อยุติสงครามที่ดำเนินติดต่อกันมาถึง 8 ปี แต่ในทางปฏิบัติกลับไม่ได้รับความสำเร็จมากนัก อิรักเรียกร้องให้ชุดเอาซากต่างๆ ที่ตกค้างมาจากการทำสงครามออกจากแม่น้ำซัต – อัล อหรับออกให้หมด เพื่อเปิดทางให้อิรักมีทางออกทะเล ส่วนอิหร่านก็ต้องการให้อิรักถอนทหารออกไปจากให้หมดจากดินแดนของอิหร่าน

วันเวลาล่วงเลยมาถึง 15 เดือน การเจรจายังคงไม่สำเร็จ นายตาริก อาชีส รัฐมนตรีต่างประเทศของอิรักได้เสนอแผนจัดตั้งคณะกรรมการร่วมกับอิหร่านเพื่อหาทางออกในการเจรจาสันติภาพถาวร ภายใต้การดูแลของสหประชาชาติ โดยสลับสถานที่เจรจาไปตามวาระ ระหว่างเตหะรานและแบกแดด นายอาชีสได้เสนอแผนนี้ต่อ นาย เจน อีเลียสสัน ตัวแทนสหประชาชาติ

อย่างไรก็ตาม ความขัดแย้งดังกล่าวยังคงต้องใช้เวลานานพอสมควรในการหาทางออก ฝ่ายอิรักเองก็ย่ำถึงจุดยืนของตนเองในการขูดลอกร่องน้ำซัต – อัลอหรับ เพื่อเปิดทางออกสู่ทะเล ส่วนอิหร่านเองก็ต้องการให้มีการแลกเปลี่ยนเชลยศึกต่อกัน แต่ปัญหาที่จำเป็นต้องพิจารณาเป็นอันดับแรกคือ ปัญหาการแบ่งพรมแดนอิรัก – อิหร่าน บริเวณแม่น้ำซัต – อัล อหรับที่ต่างฝ่ายต่างอ้างกรรมสิทธิ์เหนือร่องน้ำดังกล่าว

สงครามอิรัก – อิหร่านที่ยืดเยื้อนี้ รัฐบาลของอิมามโคมัยนีต้องทำศึกถึงสามด้านคือ ด้านแรกคือการขับไล่ทหารอิรักออกไปจากแคว้นคูซีสถาน (Kuzistan) และต้องรักษาความสงบภายในแคว้นคุร์ดิชสถาน (Kurdistan) ซึ่งกองโจรบาธุชี มีเรื่องไม่พอใจรัฐบาลสามประการด้วยกัน หนึ่งคือในฐานะของมุสลิมซุนนี พวกเขาจึงไม่พอใจในการที่ต้องรับเอาศาสนาอิสลามชีอะฮ์ สาขาสิบสองอิมามเป็นศาสนาประจำชาติ สองคือ ในฐานะที่เป็นเผ่าพันธุ์ชนกลุ่มน้อย ประการที่สาม ในฐานะที่เป็นพลังทางการเมือง แต่กลับไม่สามารถแสดงออกได้อย่างเสรี โดยการตั้งพรรคการเมืองขึ้นมาเพื่อ

เป็นฝ่ายค้านของพรรคปฏิวัติแห่งอิสลาม (Islamic Revolutionary party: IRP) ซึ่งเป็นพรรคการเมืองที่ผูกขาดอำนาจเพียงพรรคเดียวในอิหร่าน ในขณะที่นั้นขบวนการแนวหน้าเพื่อเอกราชแห่งบาลูชีสถาน (Freedom Front of Baluchistan) ยังไม่ต่อต้านรัฐบาลอย่างเต็มที่มากนัก แต่เริ่มที่จะเป็นภัยคุกคามต่อความเป็นเอกภาพของรัฐบาลอิสลาม

2.8 การเสียชีวิตของอิมามโคมัยนี

สิ่งที่นับว่าเป็นเหตุการณ์สำคัญอีกครั้งหนึ่งของการเมืองอิหร่านในปี ค.ศ.1989 คือ การเสียชีวิตของ อายาตุลเลาะห์ โคมัยนี ผู้นำแห่งการปฏิวัติอิสลาม แม้โคมัยนีจะได้ชื่อว่าเป็นทรราช ในสายตาของโลกตะวันตก แต่ในสายตาของชาวอิหร่านแล้ว การกระทำของอิมามโคมัยนี เสมอเหมือนการเสียสละที่ยิ่งใหญ่ เปรียบได้กับวีรกรรมของท่านอิมามฮุเซน เป็นวีรบุรุษแห่งการต่อสู้เพื่อให้ได้มาซึ่งความยุติธรรมและรัฐอิสลามที่แท้จริง

หลังจากการฝังศพของโคมัยนี มีผู้คาดการณ์ว่า การเมืองภายในของอิหร่านอาจรุนแรงมากขึ้น จากการต่อต้านรัฐบาลอิสลามจากฝ่ายหัวปฏิรูปที่ต้องการเห็นอิหร่านพัฒนาทางเศรษฐกิจมากกว่าที่จะยึดติดอยู่กับแนวทางการปฏิวัติ ซึ่งตลอดเวลาที่อิมามโคมัยนีครองอำนาจอยู่นั้นมีทั้งฝ่ายสนับสนุนและฝ่ายที่ไม่เห็นด้วย มีการวิพากษ์วิจารณ์กันอย่างกว้างขวางในเรื่องผลกระทบของการปฏิวัติ สหรัฐอเมริกาและโลกตะวันตกมองการปฏิวัติของโคมัยนีนั่นเป็น “ลัทธิฟาสซิสต์ สมัยกลางที่ฟื้นคืนมาในรูปของชนชั้นนำทางศาสนา” ในขณะที่ มิเชล ฟูกูต์ (Michel Foucault) มองการปฏิวัติว่าเป็น “การระเบิดออกมาอย่างรุนแรงของพลังทางจิตวิญญาณซึ่งสะสมไว้เพื่อการเปลี่ยนแปลงโลก” แต่ไม่ว่าใครจะมองการปฏิวัติอย่างไรก็ตาม โคมัยนียังคงยึดมั่นอยู่กับอุดมการณ์การปฏิวัติอิสลามอย่างไม่มีวันเปลี่ยนแปลง ก่อนที่จะเสียชีวิต อิมามโคมัยนีได้ทิ้งพินัยกรรมทางศาสนาไว้ให้นักการศาสนารุ่นหลังได้ปฏิบัติตาม ซึ่งประกอบด้วยข้อเสนอแนะทางเศรษฐกิจการเมือง หนาประมาณ 29 หน้า (จริญ มะลูลิม, 2533)

หลังจากที่อิมามโคมัยนีเสียชีวิต ก็เริ่มที่จะมีการเคลื่อนไหวของฝ่ายต่อต้าน นายฮู ฮัซซัน บานิชาร์ต อดีตนายกรัฐมนตรอิหร่านก่อนการปฏิวัติอิสลาม ที่ถูกโคมัยนีขับออกจากตำแหน่งถึงกับกล่าวว่า “มรณกรรมของอิมามโคมัยนีจะเป็นก้าวแรกของการเปิดทางไปสู่ประชาธิปไตยในอิหร่าน” และมั่นใจว่า จะมีการแก่งแย่งอำนาจของฝ่ายต่างๆ ในอิหร่าน ส่วนเจ้าชายเรซา ปาเลห์วีที่ลี้ภัยอยู่ต่างประเทศได้ให้ความเห็นว่าจะเกิดความขัดแย้งขึ้นในหมู่ผู้นำอิหร่าน ในขณะที่นาย มาฮ์ดราจาวิ ผู้นำฝ่ายต่อต้าน มุจาฮิดีน ที่มีสำนักงานในอิรักกล่าวถึงโคมัยนีว่าเป็น “เผด็จการที่เลวร้ายที่สุดของยุคสมัยใหม่” อย่างไรก็ตามหลังการเสียชีวิตของอิมามโคมัยนีนั่น อิหร่านไม่มีการเปลี่ยนแปลงใน

นโยบายต่างประเทศมากนัก ซึ่งยังคงอยู่ภายใต้การปกครองของฝ่ายอนุรักษนิยมเคร่งศาสนาต่อไป จนกระทั่งอิมามโคมัยนีเสียชีวิต

การเสียชีวิตของอิมามโคมัยนี มีผู้คาดการณ์ไปอย่างมากมาว่าอิหร่านจะเกิดการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองอย่างยิ่งใหญ่อีกครั้ง เนื่องจากมีกลุ่มการเมืองฝ่ายปฏิรูปได้เริ่มรวมตัวเพื่อท้าทายอำนาจของฝ่ายอนุรักษนิยมอย่างประปราย แต่สุดท้ายเป็นฝ่ายศาสนาที่ยังคงรักษาสถานะอำนาจของตนเองไว้อย่างมั่นคงและสรรหาผู้นำสูงสุดต่อจากท่านอิมามโคมัยนี

2.9 การเลือกผู้นำทางจิตวิญญาณต่อจากอิมามโคมัยนี

หลังจากที่อิมามโคมัยนีเสียชีวิต ก็มีการแต่งตั้งผู้นำทางจิตวิญญาณคนใหม่ทันที โดยสภามุลลา (สภาผู้เชี่ยวชาญ) ตามที่ระบุไว้ในรัฐธรรมนูญของอิหร่าน ผลการเลือกตั้งปรากฏว่า ซัยยิดอาลี คามาเนอี (Ali Khamenei) ซึ่งเป็นประธานาธิบดีอยู่ในเวลานั้น ได้รับเลือกตั้ง ด้วยคะแนน 4 ต่อ 1 ของผู้แทนในการประชุมนัดพิเศษของสภาผู้เชี่ยวชาญทางศาสนา โดยนายคามาเนอีได้รับการสนับสนุนจากฝ่ายอนุรักษนิยม นักการศาสนา ตลอดจนชนชั้นรากหญ้าส่วนใหญ่ในอิหร่าน

นายคามาเนอี ถือกำเนิดจากครอบครัวเคร่งศาสนาในเมือง มัสฮัด (Mushad) เมืองหลวงของจังหวัดโครัสซาน ทางตะวันตกเฉียงเหนือของอิหร่านเมื่อวันที่ 15 กรกฎาคม ค.ศ.1939 เรียนวิชาศาสนากับอิมามโคมัยนี ถูกจับบ่อยครั้งจากหน่วยตำรวจลับชาวกะซัค ในปี ค.ศ.1977 ร่วมกับบรรดาผู้นำศาสนาก่อตั้งสมาคมนักการศาสนา (อุลามา) ขึ้นทั่วประเทศ อันนำไปสู่การก่อตั้งสาธารณรัฐอิสลาม ในปีค.ศ.ก่อตั้งพรรคสาธารณรัฐอิสลามร่วมกับบอยาตุลเลาะห์ เบเฮสตี และสุญะตุลอิสลามบาโฮนา ต่อมาได้รับการแต่งตั้งเป็นรัฐมนตรีกลาโหม ดำรงตำแหน่งหัวหน้าผู้บัญชาการกองกำลังปฏิวัติอิสลาม ปี ค.ศ.1980 เป็นสมาชิกสภามัจลิส เป็นที่ปรึกษาอิมามโคมัยนี ปี ค.ศ.1982 ถูกลอบวางระเบิดจากกลุ่มผู้ก่อการร้าย ในมัสยิดขณะที่กำลังเทศน์ สั่งสอนคุณธรรม จนแขนขาพิการและได้รับเลือกตั้งให้เป็นประธานาธิบดีของสาธารณรัฐอิสลามด้วยคะแนน 16.8 ล้านคะแนน (ร้อยละ95) ในวันที่ 5 ตุลาคม ค.ศ.1982 และ 1985 และถูกเลือกให้เป็นผู้นำสูงสุดของสาธารณรัฐอิสลามแห่งอิหร่านเมื่อวันที่ 4 มิถุนายน 1989 (จารุณ มะลูลิม : 2533)

แม้ว่าอิหร่านจะเผชิญกับการกดดันจากชาติตะวันตกเพียงใดก็ตาม แต่ผลจากการเลือกผู้นำสูงสุดทางจิตวิญญาณนี้ ยังพิสูจน์ได้อย่างชัดเจนว่าประชาชนอิหร่านยังคงศรัทธาต่อฝ่ายศาสนาอยู่ แม้จะมีการคาดการณ์จากสื่อต่างๆว่าหลังจากการเสียชีวิตของอิมามโคมัยนีจะเกิดความเปลี่ยนแปลงครั้งยิ่งใหญ่ของการเมืองภายในอิหร่าน แต่ก็ไม่มีมีความเปลี่ยนแปลงใดๆเกิดขึ้น เนื่องจากอิมามโคมัยนีได้วางกรอบนโยบายทางการเมืองของการต่อต้านตะวันตก โดยเฉพาะสหรัฐ และนโยบาย

ต่างประเทศไว้อย่างมั่นคงในช่วงที่ปกครองอิหร่าน ดังนั้น การเมืองอิหร่านหลังอิมาม โคมัยนีก็เป็นเพียงแค่เปลี่ยนผู้กุมอำนาจสูงสุดเท่านั้นแต่ขั้วอำนาจยังคงเป็นฝ่ายอนุรักษ์นิยมเช่นเดิม

หลังจากได้ผู้นำสูงสุดคนใหม่ อิหร่านพยายามพัฒนาในเรื่องของการต่างประเทศ โดยการฟื้นฟูความสัมพันธ์กับประเทศต่างๆ โดยเฉพาะกับโซเวียตและชาติในอ่าวเปอร์เซีย

2.10 ความสัมพันธ์กับต่างประเทศ

หลังจากอิมาม โคมัยนีเสียชีวิต อิหร่านได้ปรับความสัมพันธ์กับโซเวียตไปในทางที่ดีขึ้น นายยูริ รอนโวซอฟ (yuri ronwozov) รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงต่างประเทศของโซเวียตเดินทางเยือนอิหร่านเพื่อแสดงท่าทีในการคัดค้านการเข้ามาของกองเรือสหรัฐในอ่าวเปอร์เซีย ต่อมา นายเชวาร์ต นัคเซได้มาเยือนอิหร่านอย่างไม่เป็นทางการอีกครั้ง โดยได้มีโอกาสปรับปรุงความสัมพันธ์ของทั้งสองประเทศให้พัฒนาขึ้นมากหลังจากที่โซเวียตยอมถอนทหารออกจากอัฟกานิสถาน อีกประเด็นหนึ่งคือปัญหาชนกลุ่มน้อยที่นับถือศาสนาอิสลามในโซเวียตจำนวนหลายล้านคน และปัญหาอัฟกานิสถาน ตามนโยบายของอิมาม โคมัยนีที่ให้พัฒนาความสัมพันธ์กับโซเวียต นายรฟซัน จานีจึงเดินทางไปโซเวียต นับเป็นผู้นำอิหร่านระดับสูงคนแรกที่เดินทางเยือนโซเวียตนับตั้งแต่การปฏิวัติ (จรัญ มะลูลีม, 2532)

ในส่วนความสัมพันธ์กับจีน ฯพณฯ อาลี คามาเนอี เยือนจีนในวันที่ 9 – 14 พฤษภาคม ค.ศ.1989 (เรื่องเดียวกัน : 309) และเดินทางเยือนเกาหลีเหนือด้วย ทั้งสองประเทศเป็นคู่ค้าอาวุธที่สำคัญของอิหร่านในระหว่างทำสงครามกับอิรัก นายคามาเนอีได้พัฒนาความสัมพันธ์กับโลกคอมมิวนิสต์ มาตั้งแต่อิหร่านมีความสัมพันธ์ที่ขั้วแยกับโลกตะวันตก เมื่อเดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ.1989 ระหว่างการเยือนจีนของนายคามาเนอี ได้พบปะกับผู้นำระดับสูงของจีน เช่น นายหยาง ช่างคุน นายเติ้ง เสี่ยวผิง โดยจีนตกลงซื้อน้ำมันจากอิหร่านเป็นสองเท่าคือ 2 ล้านตันต่อปี แลกเปลี่ยนกับความช่วยเหลือในเรื่องพลังงานไฟฟ้า ส่วนการไปเยือนเกาหลีเหนือนี้ นายคามาเนอีได้มีโอกาสพบกับนายคิม อิล ซุง เพื่อพัฒนาความสัมพันธ์ของทั้งสองประเทศ

อย่างไรก็ตามแม้ว่าอิหร่านประสงค์ที่จะพัฒนาความสัมพันธ์กับโลกภายนอกโดยการเดินทางเยือนประเทศต่างๆ ของผู้นำ แต่อิหร่านยังคงไม่ได้รับการยอมรับจากชาติอาหรับมากนัก เพราะการหัวนเกรงการขยายอิทธิพลของลัทธิชีอะฮ์ อันจะนำไปสู่การสั่นคลอนอำนาจการปกครองในระบอบกษัตริย์และอิมรที่ประเทศอาหรับต่างๆ ยึดถืออยู่ ยิ่งกว่านั้นคือความรู้สึกในความเป็นอาหรับ (Arabism) ยังคงมีอยู่มากในชาวอาหรับ ชาวอาหรับไม่ต้องการอยู่ภายใต้อำนาจของชาวเปอร์เซียเชื้อสายอารยัน ส่วนความสัมพันธ์กับซีเรียนั้น เกิดขึ้นเนื่องจากประธานาธิบดี ฮาฟิซ อัล อัสซาดแห่งซีเรียเป็นคู่พิพาทคนสำคัญของประธานาธิบดีซัดดัม ฮุสเซนแห่งอิรักในการแย่งชิงความ

เป็นมหาอำนาจในโลกอาหรับ และในพรรคสังคมนิยมอาหรับ (บาธ) ซีเรียจึงเอนเอียงมาเข้าทางอิหร่านตลอดมา (เจริญ มะลูลีม และ อิมรอน มะลูลีม, 2534)

จะเห็นได้ว่าความสัมพันธ์กับต่างประเทศของอิหร่านเริ่มเปลี่ยนแปลงไป อิหร่านเริ่มมีปฏิสัมพันธ์ที่ดีขึ้นโดยเฉพาะกับโซเวียต และสาธารณรัฐประชาชนจีน ทั้งในด้านการทหารและลักษณะของกลุ่มเป้าหมายของอิหร่านในช่วงนั้นคือ ร่วมมือให้กับประเทศใดก็ตามที่เป็นศัตรูกับตะวันตก โดยเฉพาะสหรัฐอเมริกา แต่อิหร่านยังคงถูกรัฐอาหรับในอ่าวเปอร์เซียต่อต้านเนื่องจากหวาดกลัวแนวคิดการปฏิวัติอิสลามที่จะส่งผลกระทบต่อระบอบการปกครองของประเทศเหล่านั้น แต่อิหร่านยังคงยืนกรานในอุดมการณ์การปฏิวัติอิสลามอย่างมั่นคง

2.11 นโยบายของอิหร่านต่อสหรัฐอเมริกาในช่วงสงครามอ่าวเปอร์เซีย (1990-1995)

การรุกรานคูเวตโดยกองทัพอิรักที่เริ่มขึ้นตั้งแต่วันที่ 2 สิงหาคม ค.ศ. 1990 ได้รับการประณามจากนานาชาติ และนำไปสู่การลงโทษทางเศรษฐกิจทันทีโดยสมาชิกคณะมนตรีความมั่นคงแห่งสหประชาชาติ ประธานาธิบดีสหรัฐ จอร์จ บุช ซีเนียร์ (Gorge Bush Sr.) ส่งกองกำลังอเมริกันไปยังซาอุดีอาระเบียเกือบ 6 เดือนหลังจากนั้น และกระตุ้นให้ประเทศอื่นส่งกำลังของตนเข้ามายังสถานที่ดังกล่าวด้วย มีหลายประเทศเข้าร่วมกองกำลังผสม โดยมีกำลังทหารส่วนใหญ่มาจากสหรัฐอเมริกา ซาอุดีอาระเบีย สหราชอาณาจักรและอียิปต์เป็นผู้ให้ความร่วมมือหลัก ซาอุดีอาระเบียระดมทุนให้ประมาณ 3.6 หมื่นล้านดอลลาร์สหรัฐ จากทั้งหมด 6 หมื่นล้านดอลลาร์สหรัฐในสงครามครั้งนี้ (Gulf new, 1991)

ความขัดแย้งระยะแรกเพื่อขับไล่กองทัพอิรักออกจากคูเวตเริ่มต้นขึ้นจากการทิ้งระเบิดทางอากาศเมื่อวันที่ 17 มกราคม ค.ศ.1991 ตามมาด้วยการโจมตีภาคพื้นดินเมื่อวันที่ 23 กุมภาพันธ์ สงครามดังกล่าวสิ้นสุดลงด้วยชัยชนะอย่างเด็ดขาดของกองกำลังผสม ผู้ซึ่งปลดปล่อยคูเวตและรุกเข้าไปในพรมแดนอิรัก กองกำลังผสมยุติการรุกราน และประกาศหยุดยิง 100 ชั่วโมงหลังจากการทัพภาคพื้นดินเริ่มต้นขึ้น การรบทางอากาศและพื้นดินจำกัดอยู่ภายในอิรัก คูเวต และพื้นที่บริเวณพรมแดนของซาอุดีอาระเบีย อย่างไรก็ตาม อิรักได้ปล่อยขีปนาวุธต่อเป้าหมายทางทหารของกองกำลังผสมในซาอุดีอาระเบียและต่ออิสราเอล (เจริญ มะลูลีม, 2536)

บทบาทของอิหร่านในสงครามอ่าวเปอร์เซียนั้น อิหร่านยืนยันความเป็นกลางและให้ความช่วยเหลือผู้ลี้ภัยชาวอิรักและคูเวตอย่างเต็มที่ การมาเยือนอิหร่านของเจ้าหน้าที่ชั้นสูงของสหภาพยุโรปบ่งบอกถึงการที่อิหร่านยังคงมีความสำคัญทางยุทธศาสตร์ทั้งด้านการทหาร การเมือง และความร่วมมือทางเศรษฐกิจ การลงทุนในโครงการใหญ่ๆด้านก๊าซธรรมชาติ ทำให้อิหร่านมีแหล่ง

ก๊าซสารองใหญ่เป็นอันดับสองรองจากรัสเซียและส่งออกก๊าซธรรมชาติมากที่สุดในยุโรป (จรัญ มะลูลีม, 2534)

ผลกระทบจากสงครามอ่าวเปอร์เซีย ทำให้ นาย มุฮ์ซิน นูรบักห์ (Mohsen Noorbakhsh) รัฐมนตรีคลังของอิหร่าน ออกมาประณามการกระทำของอิรักว่าเป็นผู้ทำให้ภูมิภาคนี้จมลงสู่ภาวะของความยากลำบาก แต่ในเรื่องความสัมพันธ์กับอิรัก นายมุฮ์ซินได้อ้างถึง “ความผูกพันในอิสลาม” ของทั้งสองประเทศ เขากล่าวว่าอิหร่านพร้อมที่จะช่วยอิรักในการบูรณะหลังสงคราม แม้ว่าอิหร่านมีภาระต้องดูแลผู้ลี้ภัยจำนวนมากนับแสนคนรวมทั้งการกลับประเทศของแรงงานอิหร่านที่ทำงานในแถบอ่าวเปอร์เซีย โดยเฉพาะคูเวต และอิหร่านยังได้รับผลกระทบจากการที่ต้องจ่ายค่าประกันเรือที่เข้าไปในอ่าวเปอร์เซียและการปิดตลาดสินค้าอิหร่านจากซาอุดีอาระเบีย คูเวต และบาห์เรน (จรัญ มะลูลีม, 2536)

แม้ว่าอิหร่านจะประสบกับผลกระทบทางเศรษฐกิจอย่างมหาศาล แต่ในทางการเมือง ประธานาธิบดีรฟซันจาปีประสบความสำเร็จพอสมควรในการแสดงบทบาทผู้ช่วยเหลือของอิหร่าน โดยยืนหยัดถึงนโยบายความเป็นกลาง และพร้อมให้ความช่วยเหลือผู้ลี้ภัย ทั้งชาวอิรักและคูเวต ทำให้ความหวาดระแวงของรัฐอาหรับต่างต่ออิหร่านลดลงและมุ่งไปที่อิรัก ก่อให้เกิดบรรยากาศของการปรับปรุงความสัมพันธ์ต่อกันแต่สิ่งที่น่าสนใจว่าเป็นผลดีต่ออิหร่านมากที่สุดคือการขจัดอิทธิพลของอิรัก และการเป็นมหาอำนาจในภูมิภาคอีกครั้งของอิหร่านเหมือนที่เคยเป็นก่อนปี ค.ศ.1979

ปี ค.ศ.1991 ธนาคารชั้นนำของฝรั่งเศสได้ให้สินเชื่อแก่อิหร่าน 200 ล้านดอลลาร์สหรัฐ แต่เพื่อต้องการให้สถานะทางการเงินของอิหร่านมีความคล่องตัว ประธานาธิบดีรฟซันจาปียังมีนโยบายให้นักธุรกิจชาวอิหร่านที่หนีจากประเทศในช่วงการปฏิวัติ กลับมา กว้างขวางกับต่างๆ ที่ไม่เอื้อประโยชน์ต่อการพัฒนาเศรษฐกิจได้ถูกยกเลิกไป นโยบายเช่นนี้ เน้นอนว่าประธานาธิบดีรฟซันจาปีจะถูกต่อต้านจากฝ่ายอนุรักษ์นิยม การตีความของนักการศาสนาต่อนโยบายเศรษฐกิจนี้ถึงขั้นที่ว่าจะนำอิหร่านกลับไปผูกติดกับตะวันตกอีกครั้งเหมือนกับสมัยซาย์ หลังจากสงครามสิ้นสุดลงในปี ค.ศ.1991 อิหร่านเริ่มเปลี่ยนแปลงนโยบายต่างประเทศอีกครั้ง มีการพัฒนาความสัมพันธ์กับซาอุดีอาระเบีย ที่ทั้งสองประเทศเคยขัดแย้งกันอย่างรุนแรง เมื่อปี ค.ศ.1987 ที่ชาวอิหร่านเสียชีวิตในซาอุดีอาระเบียจากเหตุการณ์จลาจลถึง 400 คน อิหร่านต้องปรับปรุงความสัมพันธ์กับซาอุดีอาระเบีย นั้น เนื่องจากชาวอิหร่านต้องการไปแสวงบุญ ณ นครเมกกะ และผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจที่สูญเสียไปด้วย จากการไต่เกลี้ยของโอมานในเดือนมีนาคม ค.ศ.1991 ทั้งสองประเทศจึงมีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกันอีกครั้งด้วยข้อตกลงการแลกเปลี่ยนเอกอัครราชทูต (Gulf news : 1991)

ข้อตกลงนี้เกิดขึ้นในระหว่างการเยือนซาอุดีอาระเบียของรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงการต่างประเทศของอิหร่าน นายมะนูชีร์ มอตตากี (Manouchiehr Mottaki) โดยย้ำที่จะขยายความ

ร่วมมือทางเศรษฐกิจและพลังงานระหว่างเตหะรานและริยาด นอกจากนั้นอิหร่านยังใช้สงครามอ่าวเปอร์เซียนี้ปรับปรุงความสัมพันธ์กับรัฐอื่นๆ เมื่อครั้งที่ความสัมพันธ์ของอิหร่านกับซาอุดีอาระเบียหยุดลงนั้นเพราะอิหร่านเห็นว่านโยบายของซาอุดีอาระเบียอยู่ภายใต้การควบคุมของสหรัฐ ฝ่ายซาอุดีอาระเบียก็ยังคงหวาดระแวงในนโยบายส่งออกการปฏิวัติของอิหร่าน แต่ในสงครามครั้งนี้ซาอุดีอาระเบียถูกโลกมุสลิมประณามอย่างรุนแรง จากการที่ยอมให้กองกำลังสหรัฐเข้ามาตั้งฐานทัพในประเทศ ดังนั้นการปรับปรุงความสัมพันธ์กับอิหร่านก็จะเป็นการลดแรงเสียดทานจากชาติอาหรับลง พร้อมๆ กันนั้น ก็เริ่มกลับมาระแวงรัฐบาลพรรคบาธ (Ba'at) ของซัดดัม ฮุสเซน

แต่อย่างไรก็ตามยังมีผู้ที่ไม่เห็นด้วยกับนโยบายปรับปรุงความสัมพันธ์ของอิหร่านครั้งนี้ เช่น นายมูอ์ตาซิมิ (Muhtashimi) อดีตรัฐมนตรีมหาดไทยของอิหร่าน ซึ่งมูตาซิมิเรียกรัฐบาลซาอุดีอาระเบียว่าเป็น “รัฐบาลรับจ้าง” และกล่าวย้อนไปถึงการช่วยเหลืออิรักของซาอุดีอาระเบียในสงครามอิรัก - อิหร่าน ว่าเป็นสิ่งที่ไม่อาจยอมรับได้ การปรับปรุงความสัมพันธ์ต่างๆ ของประธานาธิบดีรฟซันจานี เริ่มที่จะถูกโจมตีจากฝ่ายอนุรักษนิยม ว่ามีนโยบายเปิดประเทศนั้นคือการเปิดประตูแก่ตะวันตก จนในที่สุดผู้นำสูงสุดทางจิตวิญญาณ ฯพณฯ อาลี คาเมเนอี ออกมาแสดงความเห็นเพื่อลดความขัดแย้ง โดยกล่าวว่า “การปกป้องรัฐบาลของประธานาธิบดีอันเป็นที่รักของเรานั้น เป็นหน้าที่เบื้องต้นที่ต้องกระทำในระหว่างที่นายรฟซันจานี เป็นผู้นำที่ฉลาดเฉลียวในปัจจุบัน” (จริญ มะลูลีม, 2534)

กล่าวโดยสรุปคือ นโยบายต่างประเทศของอิหร่านในช่วงสงครามอ่าวเปอร์เซียครั้งนี้ อิหร่านมีจุดยืนสามประเด็นหลัก คือ อิหร่านประณามการรุกรานคูเวตของอิรัก อิหร่านถือว่าสหรัฐอเมริการุกรานดินแดนศักดิ์สิทธิ์ของอิสลาม หมายถึงการเข้าไปตั้งฐานทัพในซาอุดีอาระเบียของกองกำลังสหรัฐ และประการสุดท้าย อิหร่านเป็นประเทศที่มีอำนาจอธิปไตยของตนเองโดยสมบูรณ์ นโยบายของอิหร่านคือ “ความขัดแย้งในภูมิภาคนั้น จะต้องจัดการอย่างสันติโดยประเทศภายในภูมิภาคเอง” ดังนั้น การที่อิหร่านช่วยเหลืออิรักเพราะว่าอยู่ในกรอบของผลประโยชน์ของประเทศและรัฐในภูมิภาคนี้เท่านั้น และอิหร่านจะไม่ขัดแย้งกับอิรักเพื่อเปิดโอกาสให้มหาอำนาจอย่างสหรัฐอเมริกาเข้ามาแทรกแซงในภูมิภาคอีก พร้อมๆ กันนี้อิหร่านจะช่วยเหลืออิรักในเรื่องของอาหารและยาเพราะเป็นสิ่งที่ได้รับอนุญาตจากสหประชาชาติ ในแง่ของมนุษยธรรม

ต่อมาในยุคประธานาธิบดีบิล คลินตัน (Bill Clinton) ค.ศ.1993 สหรัฐอเมริกาได้ริเริ่มนโยบายการปิดล้อมแบบคู่ขนานต่ออิหร่าน (Dual Containments Policy) ซึ่งเป้าหมายของสหรัฐอเมริกาคือ ต้องการขัดขวางการพัฒนานิวเคลียร์ในอิหร่าน เพราะอาจจะนำไปสู่การสังฆอาวุธได้ ต่อมาปี ค.ศ.1995 ประธานาธิบดีบิล คลินตันตัดสินใจว่ามาตรการทางเศรษฐกิจต่ออิหร่านโดยสหรัฐขาดการพิจารณาว่าการคว่ำบาตรจะสามารถกดดันอิหร่านและยับยั้งการพัฒนาเศรษฐกิจของ

อิหร่าน แต่อย่างไรก็ตามสหรัฐและอิหร่านยังคงค้าขายกันอยู่ ในปี ค.ศ.1994 อิหร่านขายน้ำมันให้สหรัฐอเมริกานับถึง 3.5 พันล้านเหรียญสหรัฐฯ นับว่าสหรัฐเป็นคู่ค้ารายใหญ่ที่สุดของอิหร่านในเวลานั้น (AMERICAN POLICY TOWARD IRAQ AND IRAN IN CLINTON'S SECOND TERM, 1993)

เดือนตุลาคม ค.ศ.1996 รัฐสภาสหรัฐอเมริกาให้การรับรองพระราชบัญญัติว่าด้วยการแซงก์ชัน (Sanction) การขายน้ำมันของอิหร่าน – และลิเบียในปี ค.ศ.1996 ที่ลงนามโดยประธานาธิบดีคลินตัน หากว่าบริษัทใดที่ยังคงค้าขายกับอิหร่านอยู่จะถูกลงโทษ การออกกฎหมายของสหรัฐอเมริกานี้สร้างความไม่พอใจให้แก่หาอำนาจระดับรองลงมาอย่างสหภาพยุโรป (European Union) โดยเฉพาะการยื่นกรณที่จะลงโทษประเทศใดก็ตามที่ค้าขายกับอิหร่าน

การแซงก์ชันดังกล่าวนี้มีขึ้นเพื่อลงโทษอิหร่านสามประการตามคำกล่าวอ้างของสหรัฐ คือ การสร้างอาวุธนิวเคลียร์ สนับสนุนการก่อการร้าย และต่อต้านกระบวนการสันติภาพในตะวันออกกลาง เป็นการปฏิบัติตามวุฒิสมาชิก อัลฟอนส์ ดามาโต (Sr.Alfonse Damato) ที่ได้เสนอพระราชบัญญัติให้มีการแซงก์ชันการค้าต่ออิหร่าน หลังจากที่ได้พยายามโน้มน้าวให้ชาติต่างๆ ในยุโรปเลิกค้าขายกับอิหร่าน เนื่องจากมีผู้โต้แย้งว่า การคว่ำบาตรของสหรัฐต่ออิหร่านจะเป็นการเปิดโอกาสให้บริษัทต่างชาติอื่นๆ ค้าขายกับอิหร่านแทน

ด้วยเหตุนี้ นายดามาโตจึงได้ร่างพระราชบัญญัติให้ชาติอื่นๆ เลือกเอาว่าจะค้าขายกับอิหร่านหรือว่าสหรัฐ หากว่าประเทศใดที่ยังคงค้าขายกับอิหร่านต่อไปก็จะต้องถูกคว่ำบาตรเช่นเดียวกับอิหร่าน แผนการนี้มีได้จำกัดเฉพาะเรื่องของน้ำมันเท่านั้น แต่ยังครอบคลุมถึงสินค้าทุกอย่าง แต่ไม่ผ่านความเห็นชอบของรัฐสภา นายดามาโตจึงกลับมาแก้ไขร่างพระราชบัญญัตินี้ ให้คว่ำบาตรเฉพาะสินค้าอุตสาหกรรมและน้ำมันเท่านั้น

ในเรื่องการคว่ำบาตรอิหร่าน จุดยืนของยุโรปได้แสดงออกอย่างชัดเจนว่าไม่เห็นด้วยจากคำพูดของนาย Hereve de Charette รัฐมนตรีกลาโหมของฝรั่งเศส ในการประชุมรัฐมนตรีความมั่นคงในนครนิวยอร์กเมื่อเดือนกันยายน ปี ค.ศ.1996 ว่าฝรั่งเศสและยุโรปไม่ยอมให้ประเทศใดประเทศหนึ่ง แม้ว่าจะเป็นมหาอำนาจพยายามสร้างกฎเกณฑ์ในเวทีการค้าโลกด้วยตนเอง

ประธานาธิบดี สุลฏันตุลอิสลาม ฮาซิมิ รัฟซันจานี (Hujyatulislam Hashimi Rafsanjani) แห่งสาธารณรัฐอิสลามแห่งอิหร่าน เมื่อทราบถึงนัยยะในนโยบายต่างประเทศของสหรัฐ ว่าต้องการคว่ำบาตรอิหร่านแน่นอน จึงมีทรศนะว่ารัฐบาลอเมริกาไม่เข้าใจแนวคิดการปฏิวัติอิสลาม และไม่ยอมรับความผิดพลาดที่ผ่านๆ มา สหรัฐใช้ปฏิบัติการที่ไร้เหตุผลต่างๆ รวมทั้งการอายัดทรัพย์สินของอิหร่านในสหรัฐฯ ไว้ ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างกันเลวร้ายลง สหรัฐฯ ยุ้งให้มีการรัฐประหาร การตั้งค่ายฝึกผู้ก่อการร้ายในประเทศอื่นๆ และยุ้งให้รัฐบาลอิรักเป็นปฏิปักษ์กับอิหร่าน และเป็นผู้

ริเริ่มให้มีการต่อต้านแนวคิดการปฏิบัติอิสลาม เพื่อสร้างประหามติที่ผิดๆ การกล่าวหาอิหร่านว่า อิหร่านสะสมนิวเคลียร์เพื่อให้ประเทศอาหรับต่างๆเกิดความหวาดระแวง อเมริกาจะได้หาเหตุผลอันชอบธรรมในการคงกองกำลังไว้ในอ่าวเปอร์เซียในส่วนของการคว่ำบาตรทางการค้านั้น ประธานาธิบดีรีฟซันจาณี มีทรรศนะว่า ประเทศอิหร่านที่มีทรัพยากรธรรมชาติมหาศาลและมีความสัมพันธ์ที่ดีกับชาติต่างๆ อาจจะไม่ได้รับผลกระทบทางเศรษฐกิจมากนัก แต่ที่ผ่านๆ มาสหรัฐฯ ได้แสดงให้เห็นถึงนโยบายจับปลาสองมือ เช่น การทำการค้ากับอิหร่าน แต่ห้ามมิให้ประเทศอื่นๆ ทำเช่นนั้น ผู้นำสูงสุดทางจิตวิญญาณชาตุลละฮ์ อาลี คามาเนอี ได้แสดงความเห็นว่ารัฐบาลสหรัฐฯ พยายามโน้มน้าวชาติตะวันตกและยุโรป ให้จำกัดการค้าของอิหร่านโดยเฉพาะในด้านเทคโนโลยี เพื่อต้องการให้อิหร่านเปลี่ยนแปลงนโยบายของตนเอง(จรัญ มะลูลีม, 2540)

นับตั้งแต่เกิดการปฏิบัติอิสลาม ความสัมพันธ์ของทั้งสองประเทศที่ตัดขาดกันไปก็ยังมีได้ปรับปรุงให้ดีขึ้น เพราะสหรัฐมองว่าอิหร่านคือภัยคุกคามที่ทำให้ตนเองสูญเสียอำนาจในตะวันออกกลาง และที่สำคัญคือการสูญเสียผลประโยชน์มหาศาลในภูมิภาคนี้และยังคงมองว่าอิหร่านให้การสนับสนุนต่อองค์กรก่อการร้ายและเป็นอุปสรรคต่อการสร้างสันติภาพในดินแดนปาเลสไตน์ และที่สำคัญ อิหร่านประณามนโยบายของสหรัฐต่อภูมิภาคตะวันออกกลาง และปฏิเสธข้อกล่าวหาที่สหรัฐอเมริกายุบายยัดเหยียดให้อิหร่านมาตลอด แต่ยังคงมีการค้าขายระหว่างกันโดยเฉพาะในเรื่องของพลังงานน้ำมัน

กล่าวโดยสรุปแล้ว การกดดันอิหร่านทั้งในด้านเศรษฐกิจ การเมืองและการทหารของสหรัฐอเมริกาสัมผลเพราะว่าอิหร่านไม่ได้รับผลกระทบแต่อย่างใด ตรงกันข้ามอิหร่านยังสามารถค้าขายกับบรรษัทสัญชาติอื่นๆ แทนที่บรรษัทสัญชาติอเมริกันได้ในทำนองเดียวกัน สหรัฐอเมริกาก็ตระหนักดีว่าการคว่ำบาตรอิหร่านนั้นไม่ส่งผลใดต่ออิหร่านเลยหากว่าชาติอื่นๆ ไม่ให้ความร่วมมือ (จรัญ มะลูลีม, 2539) อิหร่านก็ยังสามารถที่จะค้าขายกับมหาอำนาจลำดับรองลงมาอย่างจีน รัสเซีย หรือยุโรปได้ อีกทั้งยังเป็นการเปิดโอกาสให้มหาอำนาจเหล่านี้แผ่อิทธิพลเข้ามาในตะวันออกกลางได้มากขึ้นแทนที่สหรัฐอเมริกาคือด้วย

2.12 นโยบายต่างประเทศของอิหร่านในช่วงปี ค.ศ.1996–2000

สาธารณรัฐอิสลามแห่งอิหร่าน ในสมัยของประธานาธิบดีมูฮัมหมัด คาตามิ (Muhammad Khatami) ที่เข้ารับตำแหน่งในวันที่ 4 สิงหาคม ค.ศ.1997 ได้รับความนิยมนอย่างมากจากประชาชนให้ดำรงตำแหน่งถึงสองวาระ วาระละ 4 ปี 1997–2005 นโยบายต่างประเทศของคาตามิคือการดำเนินทางสายกลางรักษาความสัมพันธ์อันดีระหว่างอิหร่านกับโลกอาหรับ และสหภาพยุโรป ลดความขัดแย้งกับสหรัฐอเมริกาและยังได้นำเสนอนโยบายยุติความตึงเครียด ประธานาธิบดีคาตามิ

นั้นมีท่าทีผ่อนปรนต่อตะวันตก และต้องการที่จะพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศมากกว่าที่จะนำพาประเทศสู่ความขัดแย้งในเวทีโลก (The Changing Paradigm of Iranian Foreign Policy Under Khatami, 2010)

หลังจากการเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองอิหร่านเป็นประเทศที่ไม่มีพรรคการเมือง ดังนั้นความแตกต่างในเรื่องของแนวความคิดจึงถูกแสดงออกโดยการใช้สื่อสิ่งพิมพ์ ซึ่งความขัดแย้งทางความคิดนี้ถือว่าเป็นสิ่งสำคัญ ได้แก่ประเด็นในทางกฎหมาย สำหรับตำแหน่งผู้นำทางจิตวิญญาณหรือวิลายัต ฟากีฮ์ (Vilayat – e - fagih) อันเป็นกฎหมายที่รัฐธรรมนูญของอิหร่านปี ค.ศ. 1979 ได้บัญญัติไว้ ซึ่งกำหนดให้ผู้นำทำหน้าที่ทั้งด้าน ศาสนจักรและอาณาจักร ดังนั้นสิ่งที่มีความหวั่นวิตกของฝ่ายอนุรักษนิยมก็จะมีการปฏิรูประบอบวิลาเยตุลฟากีฮ์ขึ้นในอิหร่าน อันเนื่องมาจากการชนะการเลือกตั้งของประธานาธิบดีคาตามิ ที่มีแนวความคิดแบบสายปฏิรูป และหากเกิดการปฏิรูปใดๆขึ้น จะส่งผลต่ออำนาจหน้าที่ของผู้นำทางจิตวิญญาณได้แม้ว่าในช่วงแรกนี้จะยังไม่เกิดขึ้นก็ตาม (เจริญ มะลูลีม, 2542)

ประธานาธิบดีคาตามิ ได้รับความนิยมนอย่างมากจากประชาชนโดยเฉพาะนโยบายทางเศรษฐกิจที่ต้องการให้ประเทศลดการพึ่งพารายได้จากการส่งออกน้ำมันลง พร้อมทั้งส่งเสริมภาคเอกชนให้มีความเข้มแข็ง พร้อมกับส่งเสริมการลงทุนและเพิ่มผลผลิตให้มากขึ้นและยังได้กล่าวอ้างถึงบทบาทของอิหร่าน ในฐานะ “ผู้ส่งสาร” (Messenger) ของสันติภาพและความยุติธรรม โดยอิหร่านจะเป็นผู้ส่งสารนี้ไปยังประเทศอื่นๆ ซึ่งเป้าหมายจากการปฏิวัติอิสลามนั้น คือต้นกำเนิดของความยุติธรรมและระบบการเมืองของมนุษยชาติ ซึ่งอิหร่านหวังว่าจะเกิดขึ้นทั่วโลก แต่อิหร่านเชื่อว่าสันติภาพที่แท้จริงจะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อทุกประเทศเคารพซึ่งกันและกันตามสิทธิที่พึงมี ซึ่งอิหร่านถือว่าเป็นสารที่การปฏิวัติได้ส่งมาสู่โลกปัจจุบันที่ประสบกับความทุกข์ยากและการแย่งชิงหลอกลวง

นโยบายต่างประเทศของอิหร่านในยุคนี้ ประธานาธิบดีคาตามิได้เน้นแนวทางของการผ่อนคลายความตึงเครียด (Elimination of tension) ระหว่างอิหร่านกับโลกตะวันตกเป็นประเด็นหลัก ซึ่งย้ำว่าอิหร่านยึดมั่นในแนวทางของสันติภาพ แต่ก็ยังคงไว้ซึ่งแนวทางแห่งการปฏิวัติอิสลาม ส่วนในเวทีการเมืองโลกนั้น อิหร่านจะมุ่งสร้างสันติภาพและยุติความตึงเครียด คาตามิได้กล่าวซ้ำอีกว่า แนวนโยบายดังกล่าวเป็นหลักความเชื่อและเหตุผลที่แสดงให้เห็นถึงสาระสำคัญของการปฏิวัติ หลักการของศาสนา และสถานะความเป็นชาติของอิหร่าน อิหร่านจะมีความสัมพันธ์ทางการเมืองกับหลายๆประเทศบนฐานของความเคารพซึ่งกันและกัน อิหร่านถือว่าอิสรภาพแห่งรัฐนั้นมาจากการปฏิวัติ ดังนั้นอิหร่านจึงคาดหวังว่าบรรดาประเทศที่อิหร่านสานสัมพันธ์ด้วยนั้นจะไม่ทำให้อิหร่านละทิ้งแนวทางแห่งการปฏิวัติไป(outlook of President Seyyed Mohammad Khatami, 2006)

ในสมัยของคาตามีนี่เองที่อิหร่านเริ่มมีท่าที่ผ่อนปรน และพยายามรื้อฟื้นความสัมพันธ์กับสหรัฐ แม้ว่าสหรัฐจะยังคงคว่ำบาตรอิหร่านอยู่ และมีท่าที่ผ่อนปรนมากขึ้น แต่ยังคงมีความแตกต่างและช่องว่างระหว่างนโยบายต่างประเทศระหว่างกันอยู่มาก ความพยายามที่จะรื้อฟื้นความสัมพันธ์ของอิหร่านต่อสหรัฐครั้งนี้ นับเป็นครั้งแรกนับตั้งแต่มีการปฏิวัติอิสลาม ในเดือนมกราคม ค.ศ.1999 ประธานาธิบดีคาตามี ได้ให้สัมภาษณ์กับสำนักข่าว CNN ในเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างอิหร่าน – สหรัฐด้วยท่าทีประนีประนอม โดยพูดถึงปัญหาที่ก่อให้เกิดอุปสรรคของความสัมพันธ์ระหว่างสองประเทศ พร้อมทั้งยอมรับว่า อิหร่านก็สมควรถูกตำหนิเช่นเดียวกันในฐานะที่ทำให้เกิดอุปสรรคในการพัฒนาความสัมพันธ์ของประเทศทั้งสอง (จริญ มะลูลิม, 2542) และพยายามที่จะแยกแยะระหว่าง “รัฐบาลอเมริกา” กับ “ชาวอเมริกา” โดยคาตามีกล่าวทำนองว่า ประเทศอิหร่านมิได้บาดหมางกับชาวสหรัฐอเมริกาแต่ประการใด และเมื่อกล่าวถึงเหตุการณ์ การจับตัวประกัน โดยนักศึกษาอิหร่านเมื่อปี 1980 คาตามีได้แสดงความเสียใจต่อเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น และยังได้กล่าวอีกว่าสหรัฐต้องรับผิดชอบในฐานะของผู้อยู่เบื้องหลังการครองอำนาจของกษัตริย์ชาห์ด้วย ในตอนท้ายของการให้สัมภาษณ์ คาตามีเรียกร้องให้มีการสนทนากันในเรื่องของอารยธรรม และวัฒนธรรมด้วย

ในช่วงเวลาเดียวกันที่รัฐบาลสหรัฐแสดงการผ่อนปรนต่อมาตรการคว่ำบาตรอิหร่าน เดือนมกราคม 1999 แต่ก็ยังคงจุดยืนที่ต้องการต่อต้านอิหร่านต่อไป รัฐมนตรีพาณิชย์ของสหรัฐ นาย วิลเลียม ดาลีย์ (William Dalay) ไปเยือนกรุงอังการา เพื่อคัดค้านอิหร่านและเจรจากับตุรกีในเรื่องพลังงาน นายดาลีย์มีท่าทีไม่เห็นด้วยในเรื่องที่ศักยภาพด้านไฮโดรคาร์บอนไม่ควบอยู่ภายใต้การควบคุมของอิหร่าน ซึ่งเป็นชาติที่ทำให้ภูมิภาคเกิดความไม่มั่นคง (จริญ มะลูลิม, 2542) จุดยืนของสหรัฐในการต่อต้านอิหร่านครั้งนี้เพื่อโน้มน้าวตุรกีให้ยกเลิกข้อตกลงที่จะวางท่อส่งก๊าซผ่านอิหร่าน หรือสายทรานส์ อิหร่าน (Trans Iran Pipe) ไปยังเติร์กเมนิสถานและยังได้เสนอแนะว่าตุรกีควรรับก๊าซจากท่อที่วางผ่านชายฝั่งทะเลสาบแคสเปียนมายังตุรกีผ่านทางอาเซอร์ไบจานและจอร์เจียแทน

ทรรศนะของนายดาลีย์ในครั้งนี้ ถือว่าเป็นการต่อต้านข้อตกลงระหว่างอิหร่านและตุรกี เพราะก่อนหน้านี้ทั้งสองประเทศได้เจรจากันถึงการลงทุนร่วมกันในด้านพลังงาน เพื่อพัฒนาความสัมพันธ์ต่อกัน

2.13 เศรษฐกิจของอิหร่านในยุคของคาตามี

ในการแถลงนโยบายต่อสภามัจลิสเมื่อเดือนธันวาคม ค.ศ.1998 ประธานาธิบดีคาตามีนำเสนองบประมาณประจำปี (มีนาคม 1998 – มีนาคม 1999) ราคาน้ำมันที่ตกต่ำในตอนต้นปีทำให้

คณะกรรมการงบประมาณ และคณะกรรมการวางแผนของรัฐ (State Planning Budget Committee) ได้วางแผนปรับราคาน้ำมันให้ตรงกับความเป็นจริง และสภามัจลิสต์ให้การรับรองมติดังกล่าวในวันที่ 26 มกราคม ค.ศ.1999 ซึ่งตัวเลขงบประมาณประจำปี 1998 – 1999 นั้นมีจำนวน 230,440,000 เรียลอิหร่าน หรือประมาณ 131,700 ล้านดอลลาร์สหรัฐ เพิ่มขึ้นจากสมัยของรฟชัสนานี้ถึงร้อยละ 22 แบ่งออกเป็นสองส่วน คือ งบประมาณทั่วไป จำนวน 90,586,000 เรียล และงบประมาณที่ใช้บริหารราชการ จำนวน 152,000,000 เรียลแต่ราคาน้ำมันที่ตกต่ำอย่างต่อเนื่องในตลาดโลก ส่งผลกระทบต่อเศรษฐกิจของอิหร่านอย่างมาก ทำให้รายได้ของประเทศต้องไปผูกอยู่กับก๊าซธรรมชาติเพียงอย่างเดียว พร้อมกันนี้รัฐบาลได้ตัดค่าใช้จ่ายลงถึง 400,000,000 ล้านดอลลาร์สหรัฐฯ ความตกต่ำของราคาน้ำมันส่งผลต่อการสร้างอสังหาริมทรัพย์ รายงานจากธนาคารกลาง (Bank Markazi) จากปีงบประมาณ 1997 – 1998 ลดลง โดยเฉพาะอย่างยิ่งไตรมาสสุดท้ายของปี (มกราคม - มีนาคม) เมื่อเปรียบเทียบกับไตรมาสที่สอง การสร้างอสังหาริมทรัพย์ได้ลดลงถึง 54% ในเดือนกุมภาพันธ์ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงเหมืองแร่และโลหะ นายอิสฮาก ยะฮ์งีร์ ประกาศที่จะส่งเสริมการลงทุน โดยเฉพาะทุนต่างชาติ เพิ่มการผลิตเหล็กและทองแดง แต่เดิมจำนวน 5,400 ล้านดอลลาร์สหรัฐ มุ่งไปที่การพัฒนาด้านการผลิตก๊าซไฮโดรคาร์บอน โดยนายยะฮ์งีร์ได้รายงานว่าเงินจำนวน 1,100 ล้านดอลลาร์สหรัฐจะถูกนำไปใช้ในการส่งเสริมอุตสาหกรรม และอีก 700 ล้านดอลลาร์สหรัฐจะถูกนำไปใช้ในอุตสาหกรรมเหล็กกล้า ซึ่งอิหร่าน ต้องการเพิ่มผลผลิตให้ได้ 10 ล้านตันต่อปี ภายใน ค.ศ.2000 ส่วนเงินอีกจำนวน 400 ล้านดอลลาร์สหรัฐที่ได้มาจากการค้าขายกับยุโรป จะนำไปเพิ่มผลผลิตทองแดงให้เป็นจำนวนสองเท่าของผลผลิตในปัจจุบัน ซึ่งเวลานี้อิหร่านผลิตทองแดงได้ 100,000 ตันต่อปี (Khatami's Economic Record: Small Bandages on Deep Wounds, 1998)

นอกจากนี้ จากรายงานของหนังสือพิมพ์ Financial time วันที่ 6 เมษายน ค.ศ.1999 ว่า อิหร่านได้บรรลุข้อตกลงกับบริษัท Elf Aquitaine เป็นบริษัทด้านปิโตรเลียมของฝรั่งเศส ในการพัฒนาบ่อน้ำมัน (Balal) ในอิหร่าน โดยบ่อนดังกล่าวสามารถที่จะสำรองน้ำมันได้ถึง 100 ล้าน บาร์เรล และประธานาธิบดีคาตานิยังได้เปิดเผยรายละเอียดของการประชุมสภามัจลิส กับ คณะรัฐมนตรี ในวันที่ 18 สิงหาคมปีเดียวกันว่า แผนพัฒนาเศรษฐกิจ 5 ปี ฉบับที่ 3 จะเป็นการเปลี่ยนแปลงครั้งยิ่งใหญ่ต่อเศรษฐกิจของอิหร่าน โดยแผนดังกล่าวจะถูกนำมาใช้ในเดือนมีนาคมปี ค.ศ.2000 ใช้งบประมาณทั้งสิ้น 112,000 ล้านดอลลาร์สหรัฐฯ ซึ่งครึ่งหนึ่งของเงินจำนวนนี้มาจาก รายได้ของน้ำมัน และอิหร่านยังเซ็นสัญญากับบริษัท ENI ของอิตาลี ในการพัฒนาบ่อน้ำมันโครุด (Doroud oil field) ใกล้กับหมู่เกาะคาลก์ (Kharg Island) ในอ่าวเปอร์เซีย โดยอิหร่านได้บรรลุข้อตกลงกับฝรั่งเศสและอิตาลี เป็นเวลา 10 ปี โดยอิหร่านมีจุดมุ่งหมายให้ บ่อน้ำมันดังกล่าวผลิต

น้ำมันได้ ประมาณ 1,500 ล้านบาร์เรล คาดว่าอิหร่านต้องใช้งบประมาณถึง 998,000 ล้านดอลลาร์สหรัฐ (จรัญ มะลูลีม : 2543) เพื่อใช้ในการสำรวจและพัฒนาศักยภาพบ่อน้ำมัน

จากที่กล่าวมาจะเห็นว่า สหภาพยุโรป ละเลยต่อมาตรการในการคว่ำบาตรอิหร่านในอุตสาหกรรมน้ำมันที่สหรัฐเป็นผู้ริเริ่ม การที่อิหร่านบรรลุข้อตกลงกับฝรั่งเศสและอิตาลี แสดงให้เห็นถึงความล้มเหลวของสหรัฐอเมริกา ในกฎหมายคว่ำบาตร อิหร่าน-ลิเบีย (Iran – Libya Sanction Act) การคาดโทษต่อบริษัทน้ำมันของชาติต่างๆ ที่ค้าขายกับอิหร่านนั้นไม่เป็นผลแต่อย่างใด จึงถือว่าอิหร่านประสบความสำเร็จในการพัฒนาเศรษฐกิจ และสหรัฐอเมริกาประสบความสำเร็จในการลงโทษอิหร่าน กล่าวโดยสรุปคือ นโยบายต่างประเทศของอิหร่านหลังจากที่เปลี่ยนแปลงการปกครองนั้นพยายามเปิดประตูสู่โลกตะวันตกโดยมุ่งไปที่สหภาพยุโรปและรัสเซีย และอิหร่านเริ่มมีท่าทีผ่อนปรนต่อสหรัฐอเมริกามากขึ้นในยุคสมัยของประธานาธิบดีมูฮัมหมัด คาตาลี แต่อิหร่านยังคงไว้ซึ่งจุดยืนในการไม่เห็นด้วยที่สหรัฐอเมริกาเข้ามาก้าวล้ำในภูมิภาคมากขึ้นไปโดยอิหร่านในยุคของคาตาลีนั้นมุ่งเน้นที่จะพัฒนาในด้านเศรษฐกิจมากกว่าที่จะมุ่งเป้าไปที่ประเด็นความขัดแย้งกับสหรัฐอเมริกา